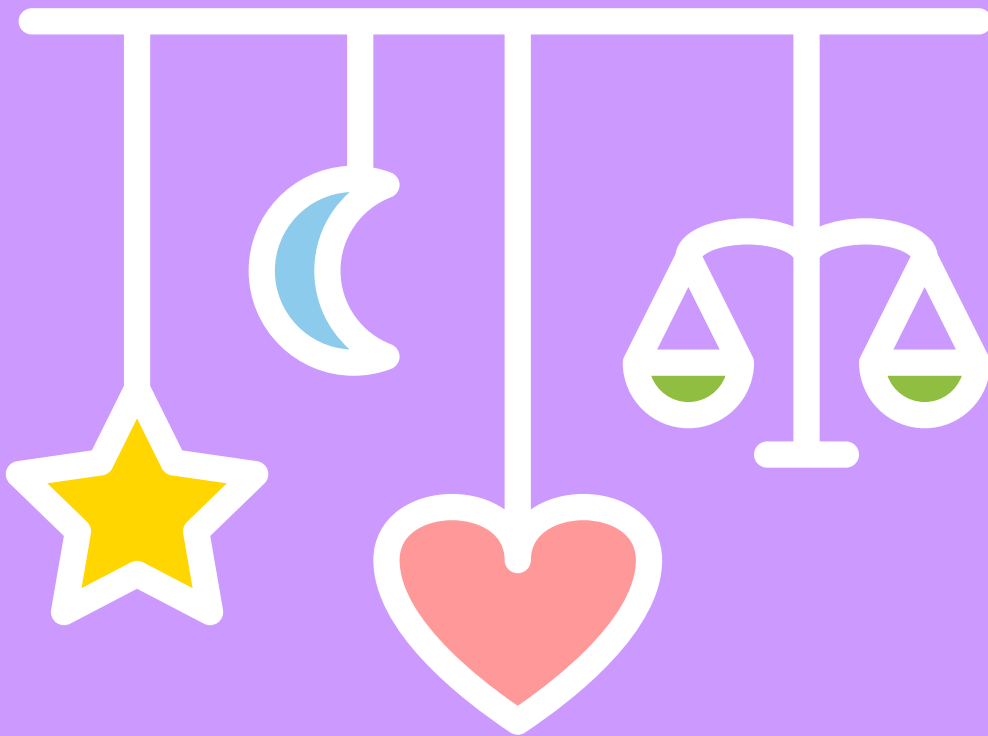

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

БЮЛЕТЕНЬ КОМІТЕТУ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА

(інформаційний дайджест у сфері сімейного права)
за I квартал 2024 року
Випуск 16

КОМІТЕТ НААУ З ПИТАНЬ СІМЕЙНОГО ПРАВА
2024

Зміст

2

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА.....	<u>3</u>
1.1. Закони та інші нормативно-правові акти.....	<u>3</u>
1.2. Законопроекти.....	<u>3</u>
II. СУДОВА ПРАКТИКА.....	<u>4</u>
2.1. Практика Верховного Суду.....	<u>4</u>
2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя.....	<u>4</u>
2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів.....	<u>11</u>
2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини	<u>15</u>
2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей.....	<u>23</u>
2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав.....	<u>25</u>
2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів.....	<u>29</u>
2.2. Практика Європейського суду з прав людини.....	<u>32</u>
III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ	<u>35</u>
3.1. Дисертації.....	<u>35</u>
3.2. Публікації, які не відносяться до розряду наукових.....	<u>35</u>

Відповідальний редактор Бюлетеня:
Бабенко Ю. С.

Редактори:
Бузанов Д. В., Водоп'ян Т. В.,
Жидачек Т. М., Попіка І. А.,
Тута І. В., Осадча А. В.

Контакти:
04070, м. Київ, вулиця Борисоглібська, 3, 5-й поверх

Комітет НААУ з питань сімейного права

Голова Комітету Гретченко Л. Л.

Електронна пошта: l.hretchenko@mail.unba.org.ua

I. НОВЕЛИ ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Закони та інші нормативно-правові акти

Закон України від 07 лютого 2024 р. №3573-IX

Про внесення зміни до пункту 2 розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)" щодо збереження генофонду Українського народу

Метою цього Закону є збереження генофонду Українського народу, а також врегулювання питання соціального захисту військовослужбовців у частині забезпечення їх права на біологічне батьківство (материнство).

Повний текст Закону за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3573-IX#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 р. №356

Про внесення змін до Порядку надання відпустки при народженні дитини

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356-2024-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2024 р. №331

Деякі питання провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, соціального захисту дітей, залишених без батьківського піклування

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2024-%D0%BF#Text>

Постанова Кабінету Міністрів України від 16 січня 2024 р. №37

Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації за невикористані дні відпусток членам сімей військовослужбовців та поліцейських у разі їх загибелі (смерті)

Повний текст Постанови за посиланням:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2024-%D0%BF#Text>

1.2. Законопроекти

Проект Закону про внесення змін до статті 13 Закону України "Про охорону дитинства" щодо надання додаткових пільг сім'ям з дітьми

Номер, дата реєстрації: 11000 від 08.02.2024

Проект Закону розроблений з метою поширення безкоштовного проїзду залізничним і водним транспортом приміського та міжміського сполучення, поширення відповідних пільг не лише на дітей із багатодітних сімей, але й на батьків і дітей з багатодітних, прийомних сімей, батьків-вихователів і вихованців дитячих будинків сімейного типу.

Посилання для ознайомлення із законопроектом: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43650>

Проект Закону про внесення змін до статті 19 Сімейного кодексу України щодо вимог до висновку органу опіки та піклування

Номер, дата реєстрації: 11108 від 22.03.2024

Законопроект спрямований на створення належних законодавчих умов для заслуховування думки дитини під час вирішення спорів, які її стосуються.

Посилання для ознайомлення із законопроектом: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43847>

Проект Закону про внесення змін до статті 171 Сімейного кодексу України щодо сприяння у врахуванні думки дитини у справах, що стосуються її інтересів

Номер, дата реєстрації: 11110 від 22.03.2024

Законопроект спрямований на покращення законодавчого регулювання питання врахування думки дитини у цивільних справах, що стосуються її інтересів.

Посилання для ознайомлення із законопроектом: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43846>

Проект Закону про внесення зміни до Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" щодо забезпечення реалізації права внутрішньо переміщених осіб на житло та прав дітей з числа внутрішньо переміщених осіб на виплату допомоги на проживання до досягнення ними 18-річного віку

Номер, дата реєстрації: 11112 від 22.03.2024

Основною метою прийняття законопроекту є посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб шляхом посилення підтримки вимушених переселенців з боку держави.

Посилання для ознайомлення із законопроектом: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43868>

Проект Закону про внесення змін до статті 158 Сімейного кодексу України щодо належних відповідачів у справах про оскарження рішень органу опіки та піклування про визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні того з батьків, хто проживає окремо від неї

Номер, дата реєстрації: 11119 від 25.03.2024

Законопроект спрямований на врегулювання питання визначення належного відповідача у справах за позовом одного з батьків про визнання незаконним рішення органу опіки та піклування про визначення способів участі у вихованні дитини та спілкуванні того з батьків, хто проживає окремо від неї.

Посилання для ознайомлення із законопроектом: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43900>

Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо ефективного виконання рішень судів про участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї

Номер, дата реєстрації: 11121 від 25.03.2024

Законопроект спрямований на вдосконалення механізму виконання рішень судів про участь у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї.

Посилання для ознайомлення із законопроектом: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43902>

II. СУДОВА ПРАКТИКА

4

2.1. Практика Верховного Суду

2.1.1. Справи щодо поділу майна подружжя

Постанова Верховного Суду від 17.01.2024 у справі №522/17831/20

Вирішення спору про поділ майна, зокрема щодо неподільної речі, не має зумовлювати у співвласників потребу після судового рішення домовлятися про порядок поділу цього ж майна, а саме про виплату одному з них компенсації іншим співвласником і про гарантії її отримання. Якщо одна зі сторін спору довірила його вирішення суду, відповідний конфлікт треба вичерпати внаслідок ухвалення судового рішення та його виконання надалі.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про визнання майна спільною сумісною власністю та поділ майна подружжя.

На обґрунтування позовної заяви зазначала, що сторони перебували у шлюбі. За час подружнього життя набули відповідне майно, яке є їхньою спільною сумісною власністю. Позивачка проживає із сином окремо, однак відповідач добровільно розділити майно відмовляється.

Враховуючи викладене, позивачка просила суд:

– визнати автомобіль марки Mercedes-Benz, модель S 500, спільним сумісним майном подружжя та у порядку поділу такого майна виділити їм в особисту власність по ½ частини вказаного автомобіля кожному;

– визнати автомобіль марки Mercedes-Benz, модель 280, спільним сумісним майном подружжя та у порядку поділу такого майна виділити їм в особисту власність по ½ частини вказаного автомобіля кожному;

– визнати земельну ділянку площею 0,1265 га спільним сумісним майном подружжя та у порядку поділу такого майна виділити їм в особисту власність по ½ частини вказаної земельної ділянки кожному;

– визнати гараж спільним сумісним майном подружжя та у порядку поділу такого майна виділити їм в особисту власність по ½ частини вказаного гаража.

У процесі судового розгляду до суду звернувся відповідач із зустрічним позовом, у якому просив суд:

– встановити факт припинення шлюбних відносин між сторонами з 01.11.2016;

– визнати за ним право особистої приватної власності на квартиру загальною площею 59,1 кв. м;

– визнати за позивачкою право особистої приватної власності на автомобіль марки Mercedes-Benz, модель 280;

– визнати за ним право особистої приватної власності на автомобіль марки Mercedes-Benz, модель S 500.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов позивачки до відповідача про визнання спільною сумісною власністю майна подружжя, поділ спільного майна подружжя задоволено частково.

Визнано спільним сумісним майном:

– автомобіль марки Mercedes-Benz, модель S 500;

– автомобіль марки Mercedes-Benz, модель C 280;

– земельну ділянку;

– гараж.

Проведено поділ спільного сумісного майна сторін так.

Виділено у приватну власність позивачки:

– автомобіль марки Mercedes-Benz, модель C 280;

– земельну ділянку;

Виділено у приватну власність відповідача:

– автомобіль марки Mercedes-Benz, модель S 500;

– гараж.

Стягнуто з позивачки на користь відповідача як компенсацію різниці вартості автомобілів у сумі 7 604 гривні.

Стягнуто з відповідача на користь позивачки як компенсацію різниці вартості гаража та земельної ділянки у сумі 29 387 гривень.

У задоволенні зустрічного позову відповідача до позивача про визнання майна особистою приватною власністю відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що рухоме та нерухоме майно набуто сторонами за час шлюбу, воно є спільним сумісним майном подружжя, ці речі є неподільними, тому підлягають поділу шляхом виділення у власність кожного окремих об'єктів рухомого та нерухомого майна.

Суд першої інстанції зазначив, що відповідачем не надано належних і допустимих доказів про припинення шлюбних відносин із 01.11.2016 і підтвердження того, що спірна квартира є його особистим майном.

Рішення суду першої інстанції було залишене без змін постановою апеляційного суду.

3. Позиція Верховного суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд дійшов висновку про те, що рішення суду першої інстанції відповідає законодавству з огляду на таке.

Предметом касаційного перегляду є лише порядок (спосіб) поділу майна подружжя, а саме: автомобіля марки Mercedes-Benz, модель S 500; автомобіля Mercedes-Benz, модель 280; земельної ділянки.

Позивачка хотіла поділити вказане майно так, аби виділити їм в особисту власність по ½ частини кожному, вважаючи, що суди, виділивши кожному з подружжя певне майно в цілому, вийшли за межі позовних вимог.

Верховний Суд із цим не погоджується, адже якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом (абзац другий частини першої статті 71 СК України).

Тобто суд має вирішити переданий на його розгляд спір про поділ спільної сумісної власності саме тоді, коли подружжя не домовилося про порядок такого поділу. Вирішення цього спору, зокрема щодо неподільної речі, не має зумовлювати у співвласників потребу після судового рішення домовлятися про порядок поділу цього ж майна, а саме про виплату одному з них компенсації іншим співвласником і про гарантії її отримання. Якщо одна зі сторін спору довірила його вирішення суду, відповідний конфлікт треба вичерпати внаслідок ухвалення судового рішення та його виконання надалі.

Законодавцем визначено, що право на поділ майна, яке перебуває на праві спільної сумісної власності подружжя, належить кожному з них незалежно від того, в який момент здійснюється поділ: під час шлюбу або після його розірвання. Поділ може бути здійснений як за домовленістю подружжя, так і за судовим рішенням. В основу поділу покладається презумпція рівності часток подружжя, яка може бути спростована домовленістю подружжя або судовим рішенням.

Згідно з частиною першою статті 70 СК України у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Верховний Суд погоджується з висновками судів про те, що рухоме та нерухоме майно набуто сторонами за час шлюбу, воно є спільним сумісним майном подружжя, ці речі (об'єкти касаційного перегляду) є неподільними, тому підлягають поділу шляхом виділення у власність кожного окремих об'єктів рухомого та нерухомого майна.

Крім того, Верховний Суд погоджується з висновками суду апеляційної інстанції про те, що, поділивши спільне сумісне майно сторін, суд першої інстанції не вийшов за межі позовних вимог, які заявлялися сторонами, а врахував при визначенні варіанта поділу спірного майна доводи сторін щодо способу такого поділу, тому це є не зміною позовних вимог, а способом вирішення виниклого спору між сторонами.

Спосіб захисту права або інтересу має бути таким, щоб у позивача не виникла необхідність повторного звернення до суду (див. постанова Великої Палати Верховного Суду від 08.02.2022 у справі №209/3085/20, яка стосується саме поділу нерухомого майна подружжя (пункти 23 – 27, 36)).

Спосіб захисту права є ефективним тоді, коли він забезпечуватиме поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення гарантуватиме можливість отримати відповідну компенсацію. Тобто цей захист має бути повним і забезпечувати у такий спосіб досягнення мети правосуддя та процесуальну економію (постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 у справі №910/3009/18 (пункт 63)).

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116388667>.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.01.2024 у справі №523/14489/15-ц

Велика Палата Верховного Суду зробила декілька правових висновків, а саме:

– визначаючи джерело придбання майна, необхідно встановити не лише факт спільного проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, але й участь у його придбанні шляхом формування спільного бюджету та ведення спільного господарства, а також виключити можливість залучення особистих коштів будь-кого з них;

– задоволення вимоги про поділ квартири як спільної сумісної власності шляхом визнання за позивачем і колишньою дружиною права власності на її частину за кожним саме собою свідчить про припинення правового режиму спільної сумісної власності на такий об'єкт. Тому в судів не має правових підстав для зазначення в резолютивній частині рішення про припинення режиму спільної сумісної власності. Ефективним способом захисту є саме вирішення вимоги про поділ спільного сумісного майна;

– укладення одним із подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо суд встановить недобросовісність набувача;

– добросовісність насамперед характеризує поведінку кінцевої набувачки, яка за обставин, про які відомо суду, очевидно, могла або не могла дізнатися про факти, які становлять предмет доказування. Адже об'єктивно неможливо дізнатися, як та чи інша особа сприймає певні обставини. Тому й добросовісність не можна пов'язувати з внутрішнім сприйняттям кінцевою набувачкою певних обставин.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовною заявою, в якій з урахуванням зміни предмета позову просив:

– встановити факт проживання однією сім'єю з колишньою дружиною як чоловіка та дружини без реєстрації шлюбу з вересня 2008 року до 1 квітня 2014 року та ведення за цей час спільного господарства;

– визнати недійсним договір купівлі-продажу квартири №1, який укладений між колишньою дружиною і кінцевою набувачкою (далі – договір купівлі-продажу);

– визнати недійсним рішення про державну реєстрацію прав та їх обтяжень на квартиру №1 за кінцевою набувачкою.

– визнати спільним сумісним майном і поділити його шляхом визнання за позивачем і колишньою дружиною права власності в рівних частках на квартири №№1 та 2;

– визнати спільним сумісним майном дохід у сумі 600 000 гривень, отриманий колишньою дружиною від зайняття підприємницькою діяльністю за період із червня 2014 року до вересня 2015 року, та стягнути з неї 300 000 гривень, тобто половину цього доходу.

Позов позивач мотивував тим, що з вересня 2008 року до 1 квітня 2014 року позивач і колишня дружина проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу в належній йому на праві власності квартирі, що не оспорує колишня дружина, а 2 квітня 2014 року сторони зареєстрували шлюб.

30 жовтня 2012 року в позивача з колишньою дружиною народився син. Сторони зазначені батьками дитини у свідоцтві про її народження.

За період спільного проживання без реєстрації шлюбу сторони за власні кошти позивача придбали квартири №№1 та 2, які були оформлені на ім'я колишньої дружини.

У вказаних квартирах позивач за власний кошт зробив ремонт, що підтверджують платіжні документи, додані до позовної заяви, а також можуть підтвердити свідки. Необхідними коштами він володів на час придбання цих квартир, оскільки у період з I кварталу 2002 року до III кварталу 2005 року включно його дохід як суб'єкта підприємницької діяльності становив 1 389 071 гривню (еквівалент 263 904 доларів США). Крім того, у період з 1 червня до 31 березня 2015 року він також отримував «досить високу заробітну плату», працюючи найманим працівником.

Позивача вказує на те, що квартири №№1 та 2 є спільною сумісною власністю подружжя.

Колишня дружина без його згоди продала квартиру №1, тому вказаний правочин слід визнати недійсним.

У червні 2014 року колишня дружина зареєструвалася підприємцем. До вересня 2015 року включно отримала дохід у розмірі 600 000 гривень, який використала у власних інтересах. Інвестованих у її підприємницьку діяльність 230 000 гривень вона не повернула та вказаним доходом від підприємницької діяльності з ним не поділилася.

На час подання позову в подружжя виникли суперечки щодо володіння та користування спільним майном, тому просить суд поділити набуте під час шлюбу майно.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції було вирішено частково задовольнити позовні вимоги, а саме суд:

– встановив факт спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу позивача та колишньої дружини з вересня 2008 року до 1 квітня 2014 року;

– визнав недійсним договір купівлі-продажу квартири №1;

– визнав, що квартири №№1 та 2 є спільною сумісною власністю позивача та колишньої дружини;

– поділив спільне сумісне майно, визнавши за позивачем і колишньою дружиною у рівних частках по частині за кожним право власності на квартири №№1 та 2 і припинив право спільної сумісної власності на них;

– у задоволенні інших позовних вимог відмовив.

Суд першої інстанції своє рішення мотивував тим, що позивач довів факт спільного проживання однією сім'єю з колишньою дружиною як чоловік з дружиною без реєстрації шлюбу в період з вересня 2008 року до 1 квітня 2014 року включно, оскільки впродовж того періоду вони вели спільне господарство, мали спільний бюджет, тобто у них склалися установлені відносини, притаманні подружжю. Колишня дружина не довела належними доказами, що вона у вказаний період проживала самостійно за іншою адресою, ніж позивач.

За період спільного проживання подружжя на ім'я колишньої дружини придбало квартири №№1 та 2, які є спільною сумісною власністю та підлягають поділу між ними у рівних частках. Суд першої інстанції відхилив доводи колишньої дружини про придбання квартири №1 за власні кошти, оскільки вона не надала жодних відомостей про її роботу та отримання постійних доходів у період з 2008 до 2012 року. Критично поставився та не взяв до уваги розписки про позику колишній дружині коштів у сумі 55 000 доларів США, нібито витрачених на придбання квартири №2.

Укладений між колишньою дружиною та кінцевою набувачкою договір купівлі-продажу квартири №1 суд першої інстанції визнав недійсним на підставі частини другої статті 369 ЦК України і частини другої статті 65 СК України, оскільки він був вчинений без згоди іншого з подружжя.

Кінцева набувачка знайома з колишньою дружиною з 1999 року. У 2012 році вона стала хрещеною матір'ю народженого колишньою дружиною сина. На підставі доданих до матеріалів справи фотографій і пояснень свідків суд з'ясував, що 26 червня 2010 року кінцева набувачка була присутня на святкуванні дня народження колишньої дружини разом з позивачем. З огляду на установлені факт спільного проживання позивача та колишньої дружини однією сім'єю як чоловіка та жінки кінцева набувачка як близька знайома останньої, не могла не знати про цей факт.

Отже, на час придбання у 2010 році квартири №1 кінцева набувачка була обізнана про спільне проживання позивача та колишньої дружини однією сім'єю. Тому під час укладання договору купівлі-продажу як кінцева набувачка, так і колишня дружина діяли недобросовісно, без отримання обов'язкової письмової згоди позивача.

У задоволенні позову про стягнення з колишньої дружини на користь позивача 300 000 гривень суд першої інстанції відмовив, оскільки останній не довів та не надав жодного доказу залучення власних коштів до її підприємницької діяльності.

Вказане рішення суду першої інстанції було залишене без змін постановою апеляційного суду.

3. Позиція Верховного суду та нормативно-правове обґрунтування

У частині другій статті 328 ЦК України передбачено презумпцію правомірності набуття права власності, котра означає, що право власності на конкретне майно вважається набутим правомірно, зокрема, якщо інше прямо не випливає із закону. Інше передбачене статтею 60 СК України, згідно з якою будь-яке майно, набуте за час шлюбу, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Спростовує презумпцію спільності майна подружжя той із подружжя, який заперечує, що майно, набуте у період шлюбу, є спільним сумісним майном (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 21.11.2018 у справі №372/504/17, постанову Касаційного цивільного суду від 12.06.2019 у справі №595/324/17).

Тому саме на колишню дружину закон покладає обов'язок спростувати презумпцію спільної сумісної власності щодо квартир №№1 та 2, набутих у шлюбі та зареєстрованих за нею, що жодним чином не порушує презумпцію правомірності права власності на це майно.

Враховуючи наведені обставини, суди попередніх інстанцій обґрунтовано вважали, що колишня дружина не довела факту придбання квартир за її особисті кошти та не спростувала презумпцію спільної сумісної власності на ці об'єкти. Тому суди дійшли правильного висновку, що квартири №№1 та 2 є спільним сумісним майном подружжя, яке підлягає поділу між ними.

Щодо задоволення судами вимог про визнання квартир №№1 та 2 спільним сумісним майном і про припинення такого режиму щодо них

Позивач заявив вимогу про визнання квартир №№1 та 2 спільним сумісним майном. Суди попередніх інстанцій цю вимогу задовольнили. Велика Палата Верховного Суду вважає такий висновок судів помилковим, оскільки обраний спосіб захисту є неефективним.

Способом захисту цивільних прав та інтересів може бути визнання права (пункт 1 частини другої статті 16 ЦК України).

Велика Палата Верховного Суду неодноразово звертала увагу на те, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам. Подібні висновки сформульовані, зокрема, у постановках Великої Палати Верховного Суду від 06.06.2018 у справі №338/180/17 (пункт 57), від 11.09.2018 у справі №905/1926/16 (пункт 38), від 30.01.2019 у справі №569/17272/15-ц, від 04.06.2019 у справі №916/3156/17 (пункт 72), від 16.06.2020 у справі №145/2047/16-ц (пункт 7.23), від 13.10.2020 у справі №369/10789/14-ц (пункт 7.37), від 26.01.2021 у справі №522/1528/15-ц (пункт 58), від 02.02.2021 у справі №925/642/19 (пункт 42), від 15.06.2021 у справі №922/2416/17 (пункт 9.1), від 31.08.2021 у справі №903/1030/19 (пункт 68), від 26.10.2021 у справі №766/20797/18 (пункт 19), від 14.12.2021 у справі №643/21744/19 (пункт 61), від 01.01.2022 у справі №904/1448/20 (пункт 5.31), від 22.02.2022 у справі №761/36873/18 (пункт 9.21).

Велика Палата Верховного Суду вважає, що при розгляді справ про поділ спільного сумісного майна подружжя (жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі) установлення обсягу спільно нажитого майна є передусім питаннями доведення відповідних обставин, спростування чи неспростування презумпції спільної сумісної власності, які суд вирішує в мотивувальній частині свого рішення. Крім того, відповідне судове рішення лише підтверджує наявність режиму спільного сумісного майна, і для такого підтвердження заявлення вимоги про визнання певних об'єктів спільним сумісним майном та, як наслідок, зазначення в резолютивній частині судового рішення про таке визнання не є необхідними. Ефективним способом захисту за таких умов є саме вирішення вимоги про поділ спільного сумісного майна.

Отже, задоволення вимоги про поділ квартир №№1 та 2 як спільної сумісної власності шляхом визнання за позивачем і колишньою дружиною права власності на її частину за кожним саме собою свідчить про припинення правового режиму спільної сумісної власності на такий об'єкт. Тому в судів попередніх інстанцій не було підстав для зазначення в резолютивній частині рішення про припинення такого режиму щодо квартир №№1 та 2.

Крім того, Велика Палата Верховного Суду у постанові (пункт 40) від 08.02.2022 у справі №209/3085/20 вже вказала, що окрема вимога припинити право спільної сумісної власності також є неефективним способом захисту.

Щодо визнання недійсними договору купівлі-продажу та рішення про реєстрацію прав

Суди попередніх інстанцій визнали договір купівлі-продажу недійсним і скасували реєстрацію права власності за колишньою дружиною, оскільки остання без згоди позивача відчужила набуту у шлюбі квартиру №1 кінцевій набувачці, яка знала про ці обставини.

Велика Палата Верховного Суду вважає правильним висновок судів про те, що підставою для визнання недійсним договору купівлі-продажу щодо розпорядження майном, набутих під час шлюбу, є не лише відсутність згоди іншого з подружжя на його вчинення, але й недобросовісність набувача з урахуванням такого.

Суди попередніх інстанцій встановили, що позивач не давав згоди на відчуження колишньою дружиною квартири №1, яка є їхньою спільною сумісною власністю та набута ними за спільні кошти. Кінцева набувачка є недобросовісним набувачем, оскільки знала і могла знати про те, що квартира №1 належить подружжю на праві спільної сумісної власності і що колишня дружина не отримувала згоди на її відчуження в позивача.

Частина статті 369 ЦК України пов'язує недійсність договору купівлі-продажу квартири з відсутністю згоди одного зі співвласників майна подружжя на відчуження його третій особі. Указана згода повинна бути вчинена в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню.

Велика Палата Верховного Суду не погоджується з твердженням Касаційного цивільного суду, сформульованим в ухвалі від 29.01.2020. Згідно з ним для дійсності правочину про розпорядження майном, набути під час шлюбу, вчиненого одним з подружжя без згоди іншого з подружжя, має значення момент набрання законної сили рішенням про встановлення факту проживання однією сім'єю.

Отже, на думку Касаційного цивільного суду, якщо оспорується правочин, вчинений до моменту набрання законної сили таким рішенням, не застосовується правовий висновок щодо обов'язкової нотаріально посвідченої згоди іншого з подружжя на його вчинення, сформульований у постанові від 21 листопада 2018 року у справі №372/504/17 (провадження №14-325цс18).

Велика Палата Верховного Суду звертає увагу на те, що від встановленої судом наявності чи відсутності певної обставини може залежати висновок суду про визнання договору недійсним чи про відмову в такому позові. При цьому наявність підстав для визнання того чи іншого правочину недійсним суд встановлює на момент вчинення цього правочину. Отже, суд завжди встановлює обставини, з якими може пов'язуватися недійсність правочину, станом на минуле.

Якщо закон пов'язує недійсність правочину з певними обставинами, то визначальним є з'ясування наявності чи відсутності таких обставин на момент вчинення цього правочину. Момент набрання законної сили судовим рішенням, яким встановлено наявність таких обставин, значення не має. Водночас із набранням законної сили судовим рішенням, яким встановлені певні обставини, таке судове рішення є преюдиціальним, і в майбутньому в інших справах сторони звільняються від доказування цих обставин, якщо виконані умови, передбачені частиною четвертою статті 82 ЦПК України.

Встановлення судом обставин, які свідчать про проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, саме собою не впливає на дійсність договору, який був укладений як до, так і після набрання законної сили таким судовим рішенням, але від наявності таких обставин на момент укладення договору може залежати вирішення спору про недійсність договору.

Протилежне тлумачення ставитиме під сумнів передбачувані правила цивільного обороту. На відміну від можливості перевірки факту перебування особи у шлюбі на момент вчинення правочину з огляду на державну реєстрацію шлюбу як акта цивільного стану з виданням відповідних документів і внесенням інформації, зокрема, до Державного реєстру актів цивільного стану громадян, судові рішення, у якому встановлюється факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю, може й не бути ухваленим взагалі.

Отже, факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю не пов'язаний із набранням законної сили рішенням суду, у якому встановлені відповідні обставини, а існує об'єктивно. Встановлення належності майна на праві спільної сумісної власності також не пов'язане з набранням законної сили рішенням суду, оскільки таке право виникає через закон, а не внаслідок ухвалення судового рішення.

Зі свого боку Велика Палата Верховного Суду погоджується з доводом колишньої дружини про те, що сама собою відсутність письмової згоди одного з подружжя на відчуження спільного сумісного майна не є достатньою підставою для визнання відповідного правочину недійсним. Необхідно, щоб той з подружжя, хто уклав договір щодо спільного майна, та кінцева набувачка – контрагент за таким договором діяли недобросовісно, зокрема, щоб кінцева набувачка знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності і що той з подружжя, хто укладав договір, не отримав згоди на це другого з подружжя.

Велика Палата Верховного Суду відступила від висновку, сформульованого у її постанові від 21.11.2018 у справі №372/504/17, про те, що «закон не пов'язує наявність чи відсутність згоди усіх співвласників на укладення договору ні з добросовісністю того з подружжя, який уклав договір щодо спільного майна, ні третьої особи – контрагента за таким договором і не ставить питання оскарження договору в залежність від добросовісності сторін договору». Такий відступ відбувся у постанові від 29.06.2021 у справі №916/2813/18, у якій було зазначено, що можливість визнання недійсним договору стосовно розпорядження майном, яке перебуває у спільній власності, залежить від встановлення недобросовісності третьої особи – контрагента за таким договором (п. 8.67 постанови).

Розвиваючи висновок, сформульований у постанові від 29.06.2021 у справі №916/2813/18, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 22.09.2022 у справі №125/2157/19 вказала, що презумпція розпорядження спільним майном одним із подружжя за згодою другого з подружжя встановлена саме на користь добросовісного набувача прав на таке майно. Тому укладення одним із подружжя договору щодо розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо суд встановить, що третя особа (контрагент за таким договором) діяла недобросовісно, зокрема, знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності і що той із подружжя, хто укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя (пункт 96).

Велика Палата Верховного Суду бере до уваги те, що відносини між позивачем і колишньою дружиною, згідно із зібраними у справі доказами, у період спільного проживання були пов'язані з веденням ними спільного господарства та наявністю спільного бюджету. Відтак кінцева набувачка, яка була давно знайома з колишньою дружиною та підтримувала з нею відносини, брала спільну участь у хрещенні та вихованні сина подружжя, не могла не знати про те, що квартира №1 належить подружжю і що колишня дружина, яка її відчує, не отримала згоди на це другого з подружжя. Тому не погоджується з доводами колишньої дружини про те, що кінцева набувачка є добросовісним набувачем. Колишня дружина помилково трактує категорію добросовісності, вважаючи, що вона визначається насамперед внутрішнім сприйняттям кінцевою набувачкою обставин, які мали місце під час укладення договору купівлі-продажу.

У справі №147/66/17 у постанові від 14.12.2021 Велика Палата Верховного Суду вказала, що добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) – це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення (пункт 55).

У справі №916/2813/18 Велика Палата Верховного Суду висувала, що недобросовісною є особа, яка знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності і що той з подружжя, хто укладає договір, не отримав згоди на це другого з подружжя (пункт 8.65).

Отже, добросовісність насамперед характеризує поведінку кінцевої набувачки, яка за обставин, про які відомо суду, очевидно, могла або не могла дізнатися про факти, які становлять предмет доказування. Адже об'єктивно неможливо дізнатися, як та чи інша особа сприймає певні обставини. Тому й добросовісність не можна пов'язувати з внутрішнім сприйняттям кінцевою набувачкою певних обставин.

Отже, Велика Палата Верховного Суду вважає судові рішення попередніх інстанцій щодо визнання договору купівлі-продажу недійсним такими, що відповідають нормам законодавства та правовим позиціям Верховного Суду.

З огляду на вказані вище висновки Велика Палата Верховного Суду вирішила:

– рішення суду першої інстанції скасувати в частині задоволення вимог про встановлення факту спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу; визнання квартир №№1 та 2 спільним сумісним майном; визнання недійсними рішення про державну реєстрацію права; припинення права спільної сумісної власності на квартири №№1 та 2;

– ухвалити нове рішення в цій частині про відмову в задоволенні позову;

– змінити мотивувальну частину рішення суду першої інстанції та ухвалу суду апеляційної інстанції щодо відмови у визнанні спільним сумісним майном доходу в сумі 600 000 гривень, отриманого колишньою дружиною від зайняття підприємницькою діяльністю за період із червня 2014 року до вересня 2015 року, і стягнення з колишньої дружини 300 000 гривень;

– в іншій частині рішення суду залишити без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920101>.

Постанова Верховного Суду від 14.02.2024 у справі №752/18272/18

При вирішенні спору про поділ майна суд може не погодитися із запропонованим варіантом поділу такого майна та провести його поділ в інший спосіб, враховуючи інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення. Таким чином, обрання судом при вирішенні спору варіанта поділу майна подружжя при наявності вимоги про його поділ, відмінного від того, про який просив позивач, не може бути розцінене як вихід судом за межі позовних вимог, оскільки позовна вимога – це поділ майна подружжя і вона є незмінною при будь-якому варіанті його поділу.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про поділ майна подружжя.

Позов обґрунтовано тим, що між сторонами був зареєстрований шлюб.

У період шлюбу подружжя набуло нерухоме та рухоме майно, а саме квартиру загальною площею 87,7 кв. м, квартиру загальною площею 160,60 кв. м, автомобіль марки SUZUKI GRAND VITARA.

Оскільки добровільно поділити майно подружжя не бажає, позивачка звернулася до суду із цим позовом, у якому просила:

– визнати за нею право особистої приватної власності на квартиру загальною площею 160,60 кв. м, вартістю 4 212 414 гривень;

– визнати за відповідачем право особистої приватної власності на квартиру загальною площею 87,7 кв. м, вартістю 4 232 872 гривні та транспортний засіб марки SUZUKI GRAND VITARA вартістю 250 000 гривень;

– стягнути з відповідача на її користь компенсацію за рухоме майно, що є спільною сумісною власністю і набуто під час проживання в офіційному шлюбі і яке залишається на праві особистої приватної власності за відповідачем, у розмірі 135 229 гривень.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено, а саме в порядку поділу спільного майна подружжя:

– визнано за позивачкою право власності на квартиру загальною площею 160,60 кв. м;

– визнано за відповідачем право власності на квартиру загальною площею 87,7 кв. м і транспортний засіб марки SUZUKI GRAND VITARA;

– стягнуто з відповідача на користь позивачки компенсацію вартості частки у рухомому майні у розмірі 135 229 гривень.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що придбане подружжям за час шлюбу майно є спільною сумісною власністю. Оскільки квартири розділити (виділити частку) на ізольовані житлові приміщення та інші приміщення із самостійними виходами, які можуть використовуватися як окремі квартири або які можна переобладнати в такі квартири, технічно неможливо, суд першої інстанції дійшов висновку про наявність підстав для розподілу речей між подружжям з урахуванням їх вартості і частки кожного із подружжя у спільному майні.

Автомобіль, оскільки є річчю неподільною, має залишитися у власності відповідача, з якого на користь позивача підлягає стягненню грошова компенсація, що дорівнює частині вартості автомобіля.

Постановою апеляційного суду вирішено скасувати рішення суду першої інстанції в частині задоволення позовних вимог позивачки про поділ квартир, у цій частині ухвалено нове судове рішення про відмову у задоволенні позову щодо поділу квартир.

В іншій частині рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що, оскільки відповідачем не спростована презумпція права спільної сумісної власності подружжя на майно, суд першої інстанції дійшов правильного висновку, що дві квартири та автомобіль належать подружжю на праві спільної сумісної власності.

Звертаючись до суду із цим позовом, позивачка не зазначала про наявність підстав для відступу від засад рівності часток, а згідно з висновком експерта за результатами проведення оціночно-будівельної експертизи ринкова вартість квартири загальною площею 87,7 кв. м станом на дату оцінки становить 5 031 583 гривні; ринкова вартість квартири загальною площею 160,60 кв. м станом на дату оцінки становить 8 277 156 гривень. Отже, передання у власність кожному з подружжя по одній квартирі, вартість яких не є однаковою, без визначення розміру компенсації є порушенням порядку поділу майна між подружжям, частки у праві власності якого є рівними.

На судовому засіданні позивачка заперечувала проти сплати компенсації за збільшення її частки у праві власності на майно. Зі свого боку відповідач не висловлював згоди на отримання грошової компенсації, у зв'язку з чим суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про можливість поділу квартир без стягнення грошової компенсації.

3. Позиція Верховного суду та нормативно-правове обґрунтування

Верховний Суд дійшов висновку про те, що постанова апеляційного суду є незаконною з огляду на таке.

Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу (частина перша статті 15, частина перша статті 16 ЦК України).

Для застосування того чи іншого способу захисту необхідно встановити, які ж права (інтереси) позивача порушені, невизнані або оспорені відповідачем і за захистом яких прав (інтересів) позивач звернувся до суду. При оцінці обраного позивачем способу захисту потрібно враховувати його ефективність, тобто спосіб захисту має відповідати змісту порушеного права, характеру правопорушення та забезпечити поновлення порушеного права.

Приватноправовими нормами визначене обмежене коло підстав відмови у судовому захисті цивільного права та інтересу особи, зокрема, до них належать: необґрунтованість позовних вимог (встановлена судом відсутність порушеного права або охоронюваного законом інтересу позивача); зловживання матеріальними правами; обрання позивачем неналежного способу захисту його порушеного права/інтересу; вплив позовної давності (див. постанову Верховного Суду від 08.11.2023 у справі №761/42030/21).

Статтю 22 Кодексу про шлюб та сім'ю України закріплено презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними в період шлюбу. Разом з тим один із подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, у тому числі в судовому порядку. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції спільної сумісної власності подружжя, покладається на того з подружжя, який її спростовує (постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2021 року у справі №755/12930/17). Аналогічне положення закріплене в статті 60 СК України.

У разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором (частина перша статті 70 СК України).

У постанові Верховного Суду від 06.11.2023 у справі №707/2516/18 (провадження №61-5919сво22) вказано, що «спільна часткова власність є специфічною конструкцією, оскільки, існує: (а) множинність суб'єктів. Для права власності характерна наявність одного суб'єкта, якому належить відповідне майно (наприклад, один будинок – один власник). Навпаки, спільна часткова власність завжди відзначається множинністю суб'єктів (наприклад, один будинок – два співвласники); (б) єдність об'єкта. Декільком учасникам спільної часткової власності завжди належить певна сукупність майна. Частка в праві спільної часткової власності, що належить кожному з співвласників, виступає не як частина речі й не як право на частину речі, а як частина права на всю річ як єдине ціле. Тобто право спільної часткової власності поширюється на все спільне майно, а частка в праві спільної часткової власності не стосується частки майна».

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 08.02.2022 у справі №209/3085/20 (провадження №14-182цс21), на яку посилався й заявник у касаційній скарзі, вказано, що коли особа звернулася до суду за захистом її порушеного, невизнаного чи оспорюваного права або інтересу, а суд позов задовольнив, виконання його рішення має настільки, наскільки це можливо, відновити стан позивача, який існував до порушення його права та інтересу, чи не допустити таке порушення. Судове рішення не має породжувати стан невизначеності у відносинах позивача з відповідачем і вимагати від них надалі вчинення узгоджених дій для вичерпання конфлікту. Крім того, спосіб захисту права або інтересу має бути таким, щоб у позивача не виникла необхідність повторного звернення до суду (див. постанову Великої Палати Верховного Суду від 26.01.2021 у справі №522/1528/15-ц (пункт 58)). Велика Палата Верховного Суду зауважувала, що найбільш ефективно вирішення спору про поділ спільної сумісної власності подружжя досягається тоді, коли вимоги позивача охоплюють усе спільно набуто у шлюбі майно, зокрема й неподільне.

Якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом (частина друга статті 71 СК України). Тобто суд має вирішити переданий на його розгляд спір про поділ спільної сумісної власності саме тоді, коли подружжя не домовилося про порядок такого поділу. Вирішення цього спору, зокрема щодо неподільної речі, не має зумовлювати у співвласників потребу після судового рішення домовлятися про порядок поділу цього ж майна, а саме про виплату одному з них компенсації іншим співвласником і про гарантії її отримання. Якщо одна зі сторін спору довірила його вирішення суду, відповідний конфлікт треба вичерпати внаслідок ухвалення судового рішення та його виконання надалі.

Спосіб захисту права є ефективним тоді, коли він забезпечуватиме поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантуватиме можливість отримати відповідну компенсацію. Тобто цей захист має бути повним і забезпечувати у такий спосіб досягнення мети правосуддя та процесуальну економію (постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.09.2020 у справі №910/3009/18 (пункт 63)).

Верховний Суд погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про те, що спірне нерухоме майно набуто сторонами за час шлюбу, відповідачем неспростована презумпція права спільної сумісної власності подружжя на майно, воно є спільним сумісним майном подружжя, ці речі (об'єкти касаційного перегляду) є неподільними.

Разом з тим апеляційний суд відмовив у задоволенні позову про поділ майна подружжя, посилаючись на те, що вартість спірних квартир є різною, а звертаючись до суду із цим позовом позивачка не зазначала про наявність підстав для відступу від засад рівності часток і в судовому засіданні заперечувала проти сплати компенсації за збільшення її частки у праві власності на майно. Відповідач також не висловлював згоди на отримання грошової компенсації.

Отже, в цьому випадку позивач просила виділити їй у власність квартиру, вартість якої більше ніж вартість квартири, яку вона пропонувала залишити у власності відповідача, про наявність підстав для відступу від засад рівності часток не зазначала і заперечувала проти стягнення з неї на користь відповідача компенсації вартості частки останнього у праві спільної сумісної власності на цю неподільну річ.

З огляду на вказане апеляційний суд дійшов висновку, що передання у власність кожному з подружжя по одній квартирі, вартість яких не є однаковою, без визначення розміру компенсації є порушенням порядку поділу майна між подружжям, частки у праві власності якого є рівними.

Проте апеляційний суд не врахував, що у разі коли один із подружжя (позивач) не вчинив передбачених частиною п'ятою статті 71 СК України дій із попереднього внесення відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду, а неподільні речі не можна реально поділити між сторонами відповідно до їхніх часток, суд визнає ідеальні частки подружжя у цьому майні без його реального поділу та залишає майно у спільній частковій власності.

Схожий висновок викладено і в пункті 53.3 постанови Великої Палати Верховного Суду від 08 лютого 2022 року у справі №209/3085/20 (провадження №14-182цс21), на яку, зокрема, посилалася заявник у касаційній скарзі.

Зважаючи на вищевикладене та враховуючи, що після виготовлення висновку експерта за результатами проведення судової будівельно-технічної та оціночно-будівельної експертизи від 29.07.2022, за допомогою якого було визначено вартість спірного майна на момент розгляду справи, позивачка не зазначала про його необґрунтованість або невідповідність іншим матеріалам справи, фактично погодившись із визначеною у вказаному висновку вартістю спірних квартир, не вчинила передбачених частиною п'ятою статті 71 СК України дій із попереднього внесення грошової компенсації на депозитний рахунок суду, Верховний Суд дійшов висновку про наявність у цьому випадку підстав для визнання ідеальних часток подружжя у спірному майні без його реального поділу та залишення майна у спільній частковій власності.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043638>.

Постанова Верховного Суду від 13.03.2024 у справі №713/2101/18

10

Інститут шлюбу передбачає виникнення між подружжям тісного взаємозв'язку, і характер такого зв'язку не завжди дозволяє однозначно встановити, коли саме у відносинах із третіми особами кожен із подружжя виступає у власних особистих інтересах, а коли діє в інтересах сім'ї. Тому закон встановив презумпцію спільності інтересів подружжя і сім'ї. Отже, будь-які правочини чи дії, спрямовані на отримання майна, зокрема коштів, вчинені одним із подружжя під час шлюбу, вважаються такими, що вчинені в інтересах подружжя і сім'ї.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовною заявою про визнання права спільної сумісної власності, поділ майна, що є спільною власністю, та визнання договору іпотеки недійсним, який був пред'явлений до відповідача та банку.

Позов обґрунтований тим, що між відповідачем і банком, укладено іпотечний договір, згідно з яким відповідач передав в іпотеку земельні ділянки площею 0,0300 га, 0,4259 га, 0,2500 га, а також житловий будинок.

Спірне нерухоме майно вона з відповідачем набула за час їхнього спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу за рахунок спільних коштів і праці.

Вона не надавала відповідачу згоди на передання в іпотеку спірного нерухомого майна.

У зв'язку із вказаним позивачка просила суд:

- визнати спільною сумісною власністю сторін земельні ділянки площею 0,0300 га, площею 0,4259 га, площею 0,2500 га, а також житловий будинок;
- поділити їхнє спільне з відповідачем майно, виділивши їм у власність по ½ частки вказаного нерухомого майна;
- визнати недійсним іпотечний договір, який укладений між відповідачем і банком.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, яке залишено без змін постановою апеляційного суду, у позові відмовлено.

Відмовивши в позові, суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, виходив із того, що позивачка не надала доказів того, що спірне майно придбане за рахунок спільних коштів чи спільної праці подружжя, тому немає підстав для задоволення у цій частині позову.

Наявність судового рішення про визнання факту проживання сторін однією сім'єю з березня 2000 року до січня 2015 року без реєстрації шлюбу не дає підстав вважати недійсним договір іпотеки, який укладений між відповідачем і банком. Вказане судове рішення не впливає на зміст правовідносин, які склалися у зв'язку з укладенням спірного договору, оскільки на момент укладення оспорюваного правочину власником предмета іпотеки був відповідач, який під час нотаріального посвідчення договору зазначав, що на момент придбання майна у фактичних шлюбних відносинах не перебував.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. На майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, поширюються положення глави 8 цього Кодексу щодо права спільної сумісної власності подружжя (стаття 74 СК України).

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (стаття 60 СК України).

Майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі (частини третя, четверта статті 368 ЦК України).

Відповідно до частини першої статті 70 СК України у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

Інститут шлюбу передбачає виникнення між подружжям тісного взаємозв'язку, і характер такого зв'язку не завжди дозволяє однозначно встановити, коли саме у відносинах із третіми особами кожен з подружжя виступає у власних особистих інтересах, а коли діє в інтересах сім'ї. Тому закон встановив презумпцію спільності інтересів подружжя і сім'ї.

Отже, будь-які правочини чи дії, спрямовані на отримання майна, зокрема коштів, вчинені одним із подружжя під час шлюбу вважаються такими, що вчинені в інтересах подружжя і сім'ї.

У постанові від 03.07.2019 №554/8023/15-ц Велика Палата Верховного Суду зазначила, що, вирішуючи спір про поділ майна подружжя, необхідно установити обсяг спільно нажитого майна, з'ясувати час і джерела його придбання.

У справі, що переглядається, суди, відмовивши у позові в частині позовних вимог про визнання права спільної сумісної власності, поділ майна, що є спільною власністю, виходили з того, що позивачка не довела, що спірне майно набуто за спільні кошти подружжя, а заяви відповідача, викладені ним під час оформлення іпотечного договору, підтверджують, що спірне майно придбане за його особисті кошти.

Верховний Суд не погоджується з висновками судів попередніх інстанцій з огляду на таке.

Статті 60, 70, 71, 74 СК України встановлюють презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними в період шлюбу.

Презумпція спільності майна встановлюється за законом для осіб, які набули таке майно у зареєстрованому шлюбі (стаття 60 СК України), або осіб, які набули його під час проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу (стаття 74 СК України).

Суди встановили, що рішенням суду було встановлено факт проживання сторін однією сім'єю без реєстрації шлюбу з березня 2000 року до січня 2015 року.

Встановлення належності майна на праві спільної сумісної власності не пов'язане з набранням законної сили рішенням суду, оскільки таке право виникає відповідно до закону, а не внаслідок ухвалення судового рішення.

Згідно з матеріалами справи відповідач придбав спірні земельні ділянки та будинок під час проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу з позивачкою.

Отже, спірне майно, набуте за час перебування сторін у фактичних шлюбних відносинах (тоді, коли вони вели спільне господарство та мали спільний бюджет), є спільною власністю подружжя та не потребує додаткового доказування позивачкою, у разі виключення можливості залучення особистих коштів будь-кого із подружжя (у разі спростування презумпції спільності права власності іншим із подружжя).

Оскільки відповідач не довів набуття у власність спірного майна за власні кошти та визнав позов, зокрема в частині поділу спірного майна (т. 1, а. с. 230-231), презумпцію спільності майна подружжя не спростовано.

З огляду на вказане Верховний Суд вказав, що рішення судів у частині відмови в позові про визнання права спільної сумісної власності та поділу майна подружжя ухвалені з порушенням норм матеріального права та підлягають скасуванню з ухваленням нового рішення про задоволення позову в цій частині.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118003826>

2.1.2. Справи щодо стягнення аліментів

Постанова Верховного Суду від 10.01.2024 у справі №359/240/21 (провадження №61-16327 св 23)

У СК України не передбачено випадки, коли вина платника аліментів виключається. У такому разі підлягають застосуванню норми цивільного законодавства. Якщо платник аліментів доведе, що вжив всіх залежних від нього заходів щодо належного виконання зобов'язання, то платник аліментів є невинуватим у виникненні заборгованості і підстави стягувати неустойку (пеню) відсутні. Саме на платника аліментів покладено обов'язок доводити відсутність своєї вини в несплаті (неповній сплаті) аліментів.

1. Обставини справи

У січні 2021 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про стягнення заборгованості зі сплати аліментів та неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів.

Позовна заява мотивована тим, що вона з відповідачем перебували з грудня 1992 року до червня 2016 року у шлюбі, від якого мають неповнолітню дитину.

Рішенням суду від 02.05.2018 у справі №757/9736/18-ц стягнуто з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання дитини у розмірі 1/4 частки з усіх видів його заробітку, але не менше 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця до досягнення дитиною повноліття, починаючи з 23.02.2018.

02.05.2018 судом видано виконавчий лист №757/9736/18-ц про стягнення аліментів, який перебуває на примусовому виконанні у Печерському районному відділі державної виконавчої служби у місті Києві Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ) ВП №60943874.

Згідно з довідкою-розрахунком заборгованості від 21.12.2020 заборгованість відповідача зі сплати аліментів становить 104 660,59 гривні.

Позивачка просила суд стягнути з відповідача на її користь заборгованість зі сплати аліментів у розмірі 104 660,59 грн та пеню за прострочення сплати аліментів в розмірі 205 805,41 гривні.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково. Стягнуто з відповідача на користь позивачки пеню за прострочення сплати аліментів у розмірі 104 660,59 гривні. У задоволенні іншої частини позовних вимог відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що позовна вимога про стягнення заборгованості з аліментів задоволенню не підлягає, оскільки при відсутності спору щодо розміру заборгованості з аліментів вона стягується державним виконавцем відповідно до положень відповідного законодавства, а не на підставі повторного рішення суду. Повторне стягнення з боржника суми, яка має бути ним виплачена у порядку виконання рішення суду про стягнення аліментів, недопустиме.

Крім того, представником позивача визнано, що на час ухвалення судового рішення заборгованість з аліментів відповідачем погашена, проте заяви про відмову від позову у частині цих позовних вимог позивачкою подано не було.

Відповідачем у добровільному порядку не вживалися заходи щодо сплати аліментів у визначеному судом розмірі, а отже, зазначена вище заборгованість з аліментів виникла з вини відповідача, який не мав об'єктивних перешкод для своєчасної їх сплати. Отже, з відповідача на користь позивачки підлягає стягненню пеня у зв'язку з простроченням сплати аліментів.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції у частині вирішення вимог про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів скасовано.

Ухвалено нове судове рішення, яким у задоволенні вимог про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів відмовлено.

Судове рішення апеляційного суду мотивовано тим, що з наданої до суду першої інстанції довідки-розрахунку заборгованості відповідача зі сплати аліментів вбачається, що у період з лютого 2018 року по листопад 2019 року, тобто до початку вчинення виконавчих дій та відрахування аліментів із заробітної плати, йому була нарахована заборгованість у розмірі 129 828,05 гривні. При цьому з вказаної довідки-розрахунку також вбачається, що з вересня 2019 року відповідачем здійснювалася часткова сплата аліментів, а з березня 2020 року у повному обсязі й більше зараховувалася на погашення заборгованості, яка надалі була сплачена відповідачем у повному обсязі.

Враховуючи викладене, апеляційний суд дійшов висновку про те, що заборгованість зі сплати аліментів утворилася не з вини відповідача, а тому підстави для застосування до нього відповідальності у вигляді стягнення неустойки (пені), відсутні.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідно до частини другої статті 141 СК України розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Згідно з частиною четвертою статті 155 СК України ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

Частинами першою та другою статті 196 СК України встановлено, що у разі виникнення заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду або за домовленістю між батьками, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка суми несплачених аліментів за кожен день прострочення від дня прострочення сплати аліментів до дня їх повного погашення або до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, але не більше 100 відсотків заборгованості.

Стягнення неустойки є санкцією за ухилення від сплати аліментів.

У постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 14 грудня 2020 року у справі №661/905/19 (провадження №61-16670 сво19) вказано, що положення ЦК України субсидіарно застосовуються для регулювання сімейних відносин. Стягнення пені, передбаченої абзацом першим частини першої статті 196 СК України, можливе лише у разі виникнення заборгованості з вини особи, зобов'язаної сплачувати аліменти.

У СК України не передбачено випадки, коли вина платника аліментів виключається. У такому разі підлягають застосуванню норми цивільного законодавства. Якщо платник аліментів доведе, що вжив всіх залежних від нього заходів щодо належного виконання зобов'язання, то платник аліментів є невинуватим у виникненні заборгованості і підстави стягувати неустойку (пеню) відсутні. Саме на платника аліментів покладено обов'язок доводити відсутність своєї вини в несплаті (неповній сплаті) аліментів.

При цьому стягнення пені, передбаченої абзацом першим частини першої 196 СК України, можливе лише у разі виникнення заборгованості з вини особи, зобов'язаної сплачувати аліменти.

Судом встановлено та не заперечується сторонами, що відповідач на підставі рішення суду має сплачувати на користь позивачки аліменти на утримання їх неповнолітньої доньки. Крім того, відповідач не заперечував існування у нього заборгованості зі сплати аліментів та її погашення частинами протягом певного часу.

Апеляційний суд помилково зазначив про відсутність вини відповідача у наявності заборгованості зі сплати аліментів, оскільки ним не спростовано презумпцію вини платника аліментів у виникненні заборгованості з їх сплати, що є правовою підставою для застосування до нього відповідальності, передбаченої частиною першою статті 196 СК України.

Верховний Суд погоджується з висновком суду першої інстанції про те, що заборгованість зі сплати аліментів виникла з вини відповідача, оскільки він у добровільному порядку не вжив заходів щодо сплати аліментів у визначеному судом розмірі, відповідачем не надано належних і допустимих доказів на підтвердження того, що він мав об'єктивні перешкоди для своєчасної сплати аліментів.

Таким чином, суд першої інстанції, встановивши фактичні обставини у справі, від яких залежить правильне вирішення спору, правильно застосувавши норми матеріального права, дійшов обґрунтованого висновку про те, що позивачка має право на стягнення з відповідача неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів.

Суд першої інстанції, встановивши, що розмір неустойки (пені) за спірний період значно перевищує сукупний розмір заборгованості за аліментами, врахувавши загальні засади справедливості та розумності регулювання сімейних відносин, правильно застосував положення частини першої статті 196 СК України та дійшов правильного висновку про зменшення розміру пені з 205 805,41 грн до 104 660,59 гривні.

Посилання відзиву на те, що неповнолітня дитина не проживає з позивачкою, а з відповідачем, не можуть бути правовою підставою для відмови у стягненні пені за прострочення сплати аліментів, оскільки обов'язок відповідача щодо сплати аліментів підтверджується рішенням суду, і він стосувався попереднього періоду, а не поточного. Крім того, наразі дитина є повнолітньою.

Те саме стосується й доводів відзиву відповідача, що він є військовослужбовцем і залучається до сил з відбиття російської агресії проти України, не є підставою для незастосування положень статті 196 СК України, позаяк заборгованість з аліментів виникла до оголошення на території України правового режиму воєнного стану.

Посилання відзиву відповідача, що з березня 2018 року по вересень 2019 року їх дитина проживала з відповідачем і перебувала на його утриманні, є безпідставними, оскільки рішення суду про визначення місця проживання дитини з ним не ухвалювалося, як і рішення суду про припинення сплати аліментів відповідачем.

Доводи апеляційного суду і відзиву відповідача про те, що виконавчий лист не зразу після ухвалення рішення суду про стягнення аліментів надійшов на виконання, є неспроможними, позаяк обов'язок сплачувати аліменти визначено положеннями статей 180, 181 СК України.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд постанову апеляційного суду в частині вирішення позовних вимог про стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів постановив скасувати, а рішення суду першої інстанції в цій частині залишити у силі.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116234725>.

Постанова Верховного Суду від 29.01.2024 у справі №645/2710/17 (провадження №61-12783св23)

Суд відмовив у визнанні протиправною бездіяльності державного виконавця щодо незняття арешту з майна боржника, вказавши що забезпечення виконання рішення, яким передбачено стягнення періодичних платежів, зокрема аліментів, має бути реальним, а не декларативним. Саме на боржнику лежить тягар доведення, що виконання рішення зі сплати аліментів забезпечено в інший спосіб, ніж звернення стягнення на майно боржника. Сплата у певний період заявником аліментів після того, як він допустив наявність заборгованості, не свідчить про те, що виконання рішення є забезпеченим в інший спосіб, ніж звернення стягнення на майно боржника у розумінні пункту 7 частини четвертої статті 59 Закону України «Про виконавче провадження».

1. Обставини справи

У жовтні 2020 року заявник звернувся до суду зі скаргою, у якій просив: визнати неправомірною бездіяльність старшого державного виконавця міськрайонного відділу державної виконавчої служби по Харківському району та м. Люботину Головного територіального управління юстиції в Харківській області Нагорної К. В. (далі – державний виконавець) щодо незняття арешту з майна боржника.

На обґрунтування скарги заявник зазначав, що на примусовому виконанні державного виконавця перебуває виконавче провадження з виконання виконавчого листа №645/2710/17, виданого 09.11.2017 судом про стягнення з нього аліментів на дитину у розмірі 1500,00 грн щомісяця, починаючи з 23.06.2017 і до досягнення дитиною повноліття.

Постановою державного виконавця від 09.11.2017 накладено арешт на усе рухоме та нерухоме майно боржника.

Згідно з розрахунком заборгованості зі стягнення аліментів №57622 від 21.09.2020 сума заборгованості боржника на 01.10.2020 становить 18 500,00 гривні.

24.09.2020 боржник сплатив стягувачці аліменти у розмірі 1 500,00 грн, а 28.09.2020 перерахував на рахунок відділу державної виконавчої служби заборгованість з аліментів у розмірі 17 100,00 гривні.

Відповідно до листа начальника відділу державної виконавчої служби від 19.10.2020 станом на 01.10.2020 відсутня заборгованість за виконавчим документом №645/2710/17. Вказано, що станом на тепер відсутні відомості щодо офіційного працевлаштування боржника. Окрім того, згідно із заявою стягувача боржник постійно перебуває на території російської федерації. Враховуючи викладене, відсутні підстави для зняття арешту з майна боржника.

Боржник вважав, що, враховуючи те, що він сумлінно сплачує аліменти на утримання дитини, протиправною є бездіяльність державного виконавця щодо незняття арешту з його майна.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Ухвалою суду першої інстанції скаргу задоволено. Визнано протиправною бездіяльність державного виконавця щодо незняття арешту з майна боржника, накладеного згідно з постановою від 09.11.2017. Зобов'язано державного виконавця зняти арешт з майна боржника.

Суд першої інстанції виходив з того, що у боржника відсутня заборгованість зі сплати аліментів, тому вимоги скарги є обґрунтованими.

Постановою апеляційного суду ухвалу суду першої інстанції скасовано. Відмовлено у задоволенні скарги.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що згідно із Законом України «Про виконавче провадження» підставою для зняття виконавцем арешту з усього майна (коштів) боржника або його частини, серед іншого, може бути погашення заборгованості зі сплати періодичних платежів, якщо виконання рішення може бути забезпечено в інший спосіб, ніж звернення стягнення на майно боржника.

Передумовою застосування пункту 7 частини четвертої статті 59 Закону України «Про виконавче провадження» для зняття виконавцем арешту з усього майна (коштів) боржника або його частини є, по-перше, погашення заборгованості зі сплати періодичних платежів, по-друге, існування іншого способу забезпечення виконання рішення ніж звернення стягнення на майно боржника.

Боржник не надав докази на підтвердження неспівмірності вартості майна, на яке накладено арешт, сумі коштів, які підлягають сплаті ним на виконання рішення про стягнення аліментів. Судом враховано, що арешт на майно боржника було накладено державним виконавцем у зв'язку з наявністю заборгованості зі сплати аліментів.

Оскільки заявник не довів, що виконання рішення про стягнення з нього аліментів забезпечено в інший спосіб, ніж звернення стягнення на належне йому майно, відсутні підстави для задоволення його скарги на бездіяльність державного виконавця.

3. **Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування**

Відповідно до п. 7 ч. 4 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження» підставою для зняття виконавцем арешту з усього майна (коштів) боржника або його частини є, зокрема, погашення заборгованості зі сплати періодичних платежів, якщо виконання рішення може бути забезпечено в інший спосіб, ніж звернення стягнення на майно боржника.

Забезпечення виконання рішення, яким передбачено стягнення періодичних платежів, зокрема аліментів, має бути реальним, а не декларативним.

Саме на боржнику лежить тягар доведення, що виконання рішення зі сплати аліментів забезпечено в інший спосіб, ніж звернення стягнення на майно боржника.

Сплата у певний період заявником аліментів після того, як він допустив наявність заборгованості, не свідчить про те, що виконання рішення є забезпеченим в інший спосіб, ніж звернення стягнення на майно боржника у розумінні п. 7 ч. 4 ст. 59 Закону України «Про виконавче провадження».

Аналогічного висновку дійшов Верховний Суд у постановках від 26.05.2021 у справі №490/6309/16–ц, від 20.12.2021 у справі №646/7134/19, від 23.09.2022 у справі №554/1119/21.

На момент винесення державним виконавцем постанови про арешт майна боржника, а також на момент звернення представника боржника до державного виконавця із заявою про зняття арешту з майна, у розпорядженні державного виконавця були відсутні відомості про те, що виконання рішення може бути забезпечено в інший спосіб, ніж звернення стягнення на майно боржника, зокрема про офіційне працевлаштування боржника та можливість звернення стягнення на його заробітну плату.

Докази на підтвердження того, що боржник працює у приватному підприємстві на посаді водія автотранспортних засобів були надані заявником лише до суду першої інстанції.

За таких обставин апеляційний суд дійшов правильного висновку про те, що незняття державним виконавцем арешту з майна боржника з метою забезпечення належного виконання судового рішення про стягнення аліментів на дитину не свідчить про порушення державним виконавцем вимог Закону України «Про виконавче провадження».

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606818>.

Постанова Верховного Суду від 15.01.2024 у справі №591/1707/22 (провадження №61-10564св23)

Заявлені позивачкою додаткові витрати в твердій грошовій сумі на відвідування дитиною басейну не є незмінними, ураховуючи те, що влітку дитина на безоплатній основі займається греблею на байдарках та в інші періоди може пропускати з різних причин відвідування басейну. При цьому судами правильно враховано, що, дорослішаючи, дитина може змінити свої інтереси і вподобання.

Суди попередніх інстанцій, встановивши наявність переплати за аліменти, дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для стягнення додаткових витрат на утримання сина.

1. Обставини справи

У травні 2022 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про збільшення розміру стягнутих аліментів, стягнення додаткових витрат на утримання дитини, стягнення аліментів на утримання повнолітньої дочки, яка продовжує навчання.

Позовна заява мотивована тим, що із серпня 2003 року вона перебувала в шлюбі з відповідачем. Від шлюбу вони мають двох дітей: доньку та сина.

У січні 2019 року шлюб між сторонами розірвано.

У квітні 2019 року стягнуто з відповідача аліменти на утримання неповнолітніх дочки та сина у розмірі 1/3 частини заробітку (доходу), але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісяця і до досягнення найстаршою дитиною повноліття.

Стягнення додаткових витрат на утримання сина позивачка обґрунтувала тим, що син перебуває на її утриманні, навчається в школі та додатково виявив бажання та здібності до занять спортом, а саме відвідування басейну та плавання. Вартість такого навчання становить 120 грн за одне заняття, тренування відбуваються 4 рази на тиждень. Сукупна вартість відвідування басейну сином становить 1 920 грн, тому половину коштів з розвитку особливих здібностей сина, а саме в розмірі 960 грн щомісяця, слід стягувати з відповідача до досягнення дитиною повноліття.

Донька досягла повноліття та продовжує навчання у вищому навчальному закладі на заочній формі навчання. Термін навчання 4 роки 6 місяців. Згідно з умовами договору вартість навчання становить 15 500 грн за рік (курс) та оплата розбивається на 2 етапи, тобто по 7 750 грн за кожні пів року. Загальна вартість навчання становить 69 750 гривень. Відповідно до графіка освітнього процесу у зв'язку з навчанням на заочній формі двічі на рік повинна їздити до м. Києва для складання залікових іспитів. У зв'язку з навчанням дочки необхідно винаймати житло протягом 2 місяців на рік, харчуватися, витратити кошти на проїзд, придбання підручників, зошитів тощо. На період дії воєнного стану навчальний заклад скоротив сесії до 2 тижнів з метою забезпечення безпеки. Зазначає, що у зв'язку із заочною формою навчання університет не забезпечує студентів гуртожитком, а також стипендією. Сукупні витрати за рік навчання становлять 47 500 гривень. Вважала, що половину із цих коштів, які витрачаються на навчання доньки, слід стягнути з відповідача, що становитиме 23 750 грн на рік, тобто 1 979 грн на місяць.

Ураховуючи наведене, позивачка просила суд:

– збільшити розмір аліментів, які стягуються з відповідача на її користь, визначивши розмір аліментів у розмірі 1/4 частини заробітку (доходу) відповідача, але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, до досягнення дитиною повноліття;

– стягнути з відповідача на її користь додаткові витрати на утримання дитини – сина, визначивши розмір додаткових витрат у твердій грошовій сумі 960 грн, щомісяця до досягнення дитиною повноліття;

– стягнути з відповідача на її користь аліменти на утримання повнолітньої доньки, яка продовжує навчання, у розмірі 1/6 частини заробітку (доходу) відповідача, щомісяця на час навчання доньки, але не більше ніж до досягнення нею 23-річного віку, за умови продовження навчання.

У серпні 2022 року відповідач звернувся до суду із зустрічним позовом до позивачки про зменшення розміру аліментів.

Позовна заява мотивована тим, що він частково погоджується з позовними вимогами та вважає за необхідне звернутися до суду із зустрічним позовом про зменшення розміру аліментів на утримання дітей, доньки та сина в розмірі по 1/8 частини його заробітку (доходу) на кожну дитину, до досягнення сином повноліття та на час навчання доньки.

Зазначав, що доводи позивачки про збільшення його доходу є непідтвердженими. Так, у зв'язку зі зміною посади у 2020 році зменшився розмір його заробітної плати. При цьому на його утриманні перебуває дружина та новонароджена дитина.

Посилався на те, що він не погоджується з вимогами позивачки про стягнення додаткових витрат у сумі 960 грн на сина, оскільки надана позивачкою довідка містить ознаки явного підроблення. Крім того, до позову не долучено жодних доказів щодо укладення договору про надання послуг спортивного навчання дитини. Звертає увагу на те, що їхній малолітній син постійно змінює гуртки та секції. З урахуванням переваг та інтересів дитини не мати несе додаткові витрати на утримання малолітнього сина, а навпаки він, як батько.

Понесені позивачкою витрати на навчання доньки у розмірі 50 % він готовий сплатити. За повідомленням університету жодної сесії у закладі не було проведено, а усе навчання (усі 3 сесії) відбувалися дистанційно. Тобто дочка не перебувала на навчальних сесіях у м. Києві, а була вдома. Водночас розрахунки про витрати на проживання доньки в майбутньому в м. Києві не можуть бути взяті до уваги в умовах воєнного стану в країні, оскільки неможливо підрахувати безпечний стан перебування на кілька діб.

На сьогодні дочка жодної сесії не навчалася у м. Києві, відповідно і зазначених приблизних витрат не було понесено. Крім того, не зрозуміло, чому до розрахунку включено оренду квартири, а не проживання в гуртожитку навчального закладу.

Позивач за зустрічним позовом посилався на те, що бажає надавати допомогу до закінчення навчання у розмірі 1/8 частки його доходів (заробітку).

Ураховуючи наведене, він просив суд:

- зменшити розмір аліментів, які стягуються з нього на користь позивачки, до 1/8 частини заробітку (доходу), але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, до досягнення дитиною повноліття;

- визначити розмір стягнення аліментів безпосередньо на користь дочки, яка продовжує навчання, у розмірі 1/8 частини його заробітку (доходу), щомісяця на час навчання доньки, але не більше ніж до досягнення нею 23-річного віку, за умови продовження навчання.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, первісний позов задоволено частково. Стягнуто з відповідача на користь позивачки аліменти на утримання повнолітньої дочки у розмірі 1/8 частини з усіх видів його заробітку (доходу) щомісяця до закінчення навчання, але не більше ніж до досягнення нею двадцяти трьох років. У задоволенні решти позовних вимог відмовлено.

У задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Не погодившись із рішенням судів, позивачка звернулася з касаційною скаргою до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Задовольняючи позов у частині стягнення аліментів на утримання повнолітньої доньки, суд першої інстанції, з висновком якого погодився і суд апеляційної інстанції, взяв до уваги, що відповідач є особою працездатного віку, має офіційну роботу та стабільний заробіток, отже, він має об'єктивну можливість виплачувати аліменти.

Встановивши, що донька сторін навчається в університеті, потребує у зв'язку із цим матеріальної допомоги, а відповідач, який працевлаштований, має можливість надавати доньці таку допомогу та фактично під час розгляду справи не заперечував проти задоволення цієї вимоги, суди попередніх інстанцій, дослідивши та оцінивши усі надані сторонами докази на предмет їх належності, допустимості та достатності для правильного вирішення справи, дійшли обґрунтованого висновку про задоволення позову в частині стягнення з відповідача аліментів на утримання повнолітньої доньки, яка навчається, у розмірі 1/8 частини усіх його доходів.

Щодо позовних вимог про стягнення додаткових витрат на утримання неповнолітнього сина, а саме на заняття спортом у розмірі 960 грн щомісяця, то висновки судів попередніх інстанцій про недоведеність зазначених позовних вимог є правильними.

Відповідно до статті 185 ЦПК України той із батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той з батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо).

Розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення.

Додаткові витрати на дитину можуть фінансуватися наперед або покриватися після їх фактичного понесення разово, періодично або постійно.

Так, суди надали правильну оцінку наявним у матеріалах справи доказам, що підтверджують відвідування дитиною занять із плавання, врахували показання свідків, пояснення позивачки та дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для стягнення з відповідача додаткових витрат на утримання сина у розмірі 960 гривень.

Заявлені позивачкою витрати не є незмінними, ураховуючи те, що влітку дитина на безоплатній основі займається греблею на байдарках та в інші періоди може пропускати з різних причин відвідування басейну, вартість заняття в якому коштує 120 гривень. При цьому судами правильно враховано, що, дорослішаючи, дитина може змінити свої інтереси і вподобання.

При цьому судами враховано, що після досягнення найстаршою дочкою повноліття за заявою відповідача за місцем його роботи продовжували відраховуватися на користь позивачки аліменти у розмірі 1/4 частки від його заробітку (доходу), тобто у більшому ніж присудженому за рішенням суду розмірі.

Суди попередніх інстанцій, встановивши наявність переплати за аліменти, дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для стягнення додаткових витрат на утримання сина.

З огляду на це касаційна скарга залишена без задоволення.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116325588>.

2.1.3. Справи щодо визначення місця проживання дитини

Постанова Верховного Суду від 07.02.2024 у справі №638/4539/22

Оскільки дитина висловлює бажання жити з батьком, але враховуючи, що він зараз виконує військовий обов'язок, хоче тимчасово проживати зі своєю бабою по лінії батька за кордоном, суд не може не врахувати цю думку дитини (якій виповнилося 14 років) при вирішенні спору і всупереч волі дитини визначити її постійне місце проживання з матір'ю, враховуючи, що наразі дитина перебуває у благополучній атмосфері у родині своєї бабусі, повноцінно розвивається та не зазнає негативного впливу.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про визначення місця проживання дитини.

На обґрунтування позовних вимог зазначала, що вона та відповідач перебували у зареєстрованому шлюбі, під час якого у них народився син.

Після фактичного припинення сумісного проживання з відповідачем вона виховує дитину, займається її моральним і фізичним розвитком. Відповідач проти цього не заперечував і мав можливість безперешкодно бачитися із сином, виконувати свої батьківські обов'язки.

Одного разу відповідач звернувся до поліції та повідомив, що бажає забрати сина до баби у Німеччину. Через кілька днів відповідач обманним шляхом взяв дитину на побачення на вихідні та не повернувся, перестав відповідати на дзвінки. Згодом позивачка звернулася до прикордонної служби та отримала відповідь, що її син перетинав державний кордон на виїзд з України.

Вказала, що відповідач завжди мав можливість спілкуватися з дитиною, але активної участі у її житті не брав. Наголошує, що не чинила жодних перешкод у спілкуванні батька з дитиною. З огляду на зазначене позивач просила визначити місце проживання дитини з матір'ю.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою суду апеляційної інстанції, позов задоволено. Визначено місце проживання дитини з матір'ю за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування.

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, керувався тим, що з урахуванням віку дитини, психологічного стану, прав та інтересів на гармонійний розвиток і належне виховання, а також дотримання балансу між інтересами дітей, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в їх інтересах, найкращим інтересам дитини буде відповідати визначення її місця проживання разом з матір'ю.

Висловлена в судовому засіданні думка дитини, а також представника відповідача про те, що дитина хоче мешкати з батьком, не була узята судами до уваги, оскільки батько дитини не скористався своїм правом і не пред'явив зустрічну позовну заяву про визначення місця проживання дитини разом з ним.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішеннями судів попередніх інстанцій, відповідач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою на вказані судові рішення, у якій просив їх скасувати. Касаційна скарга мотивована тим, що судові рішення, яким визначено місце проживання дитини з матір'ю, ухвалені всупереч інтересам дитини.

Зокрема, суди безпідставно не врахували думку дитини із цього приводу, яка висловилася, що під час війни бажає проживати у безпечних умовах разом з бабусею у Німеччині, а після завершення війни бажає проживати разом з батьком в Україні.

Заслухавши доповідь судді-доповідача, перевіrivши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

У частині першій статті 9 Конвенції про права дитини передбачено, що держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно із судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в найкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поводяться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

Відповідно до частин другої та третьої статті 29 ЦК України фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

У частині першій статті 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

У рішенні Європейського суду з прав людини від 11 липня 2017 року у справі «М. С. проти України», заява №2091/13, суд зауважив, що при визначенні найкращих інтересів дитини у кожній конкретній справі необхідно враховувати два аспекти: по-перше, інтересам дитини найкраще відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я є особливо непридатною або неблагополучною; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним (параграф 76).

У спорах про визначення місця проживання дитини суди мають крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановити та надати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

До інших обставин, що мають істотне значення, віднести можуть належати, зокрема:

– особисті якості батьків (моральні якості матері та батька як вихователів. Моральними якостями, які можуть негативно вплинути на виховання дитини, є, зокрема, зловживання спиртними напоями, наркотичними речовинами, перебування на диспансерному нагляді, притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності);

– відносини, які існують між кожним із батьків і дитиною (встановлення повного чи часткового виконання батьківських обов'язків, наявність причин що впливають на виконання батьківських обов'язків; встановлення, чи враховують мати/батько інтереси дитини, чи є взаєморозуміння між кожним із батьків і дитиною);

– можливість створення дитині належних умов для виховання і розвитку (наявність самостійного доходу, належних житлових умов у кожного з батьків);

– стан здоров'я дитини (наявність хвороб у дитини, що потребують посиленого догляду, наявність у батьків навичок щодо надання первинної медичної допомоги);

– стан безпеки дитини (можливість створення дитині безпечних умов для життя та розвитку) тощо.

Із цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою у процесі будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватися, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються.

У справі, що переглядається, неповнолітній неодноразово висловлював думку щодо визначення свого місця проживання. Колегія суддів враховує, що неповнолітньому виповнилося 14 років, отже, його думка щодо власного місця проживання є визначальною згідно з положеннями частини другої статті 29 ЦК України.

Оскільки дитина висловлює бажання жити з батьком, але враховуючи, що він зараз виконує військовий обов'язок, хоче тимчасово проживати зі своєю бабою по лінії батька за кордоном, суд не може не врахувати цю думку дитини при вирішенні спору і всупереч волі дитини визначити її постійне місце проживання з матір'ю, враховуючи, що наразі дитина перебуває у благополучній атмосфері у родині своєї бабусі, повноцінно розвивається та не зазнає негативного впливу.

Колегія суддів зазначає, що у справі, яка переглядається, склалася ситуація, в якій батьки не в змозі віднайти способи захистити дитину і забезпечити те, що їй потрібно, за взаємним погодженням. Ця ситуація потребує втручання з боку держави, і внутрішнє переконання суду, яке ґрунтується на повній та всебічній оцінці всіх обставин в їх сукупності зводиться до того, що думку дитини щодо визначення її місця проживання неможливо проігнорувати.

За таких обставин з огляду на інтереси самої дитини, а також на її право бути вислуханою, почутою, право брати активну участь у вирішенні своєї долі, зокрема у визначенні місця проживання, врахувавши психологічний стан дитини, зокрема прихильність до батька та баби, проживання з останньою в атмосфері любові, турботи, захисту, а також дотримуючись балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах, з урахуванням особливостей, спричинених введенням в Україні воєнного стану, колегія суддів Касаційного цивільного суду вважає за доцільне відмовити у задоволенні позовних вимог про визначення місця проживання дитини з матір'ю, що сприятиме якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117111010>.

Постанова Верховного Суду від 14.02.2024 у справі №756/12509/21

Невчинення захисних дій з боку владного органу у вигляді неподання висновку органу опіки та піклування не може слугувати підставою для відмови або для зволікання у захисті з боку суду, оскільки здійснення правосуддя, захист прав та інтересів дітей не може ставитися у залежність від можливості здійснення владними органами своїх повноважень.

З огляду на зазначене колегія суддів вважає, що висновок суду апеляційної інстанції про відмову в задоволенні позову у зв'язку з відсутністю висновку органу опіки та піклування, у якому встановлено умови проживання дитини, урахувавши всі обставини цієї справи, не може вважатися законним та обґрунтованим. Крім того, у результаті апеляційного перегляду справи спір між сторонами залишився не вирішеним.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача, у якому просила суд визначити місце проживання малолітньої дитини разом із матір'ю, до досягнення дитиною чотирнадцятирічного віку.

Позов обґрунтовано тим, що між сторонами був укладений шлюб, у якому народилася дочка. Згодом шлюб був розірваний за рішенням суду, проте між сторонами не досягнуто згоди щодо визначення місця проживання дитини.

Посилаючись на те, що визначення місця проживання дитини разом з матір'ю відповідає найкращим інтересам дитини, оскільки саме мати опікується дочкою, займається її вихованням, має можливість забезпечити гармонійний і всебічний розвиток, а відповідач участі у вихованні дитини не бере, не піклується про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, до життя дитини інтересу практично не проявляє, позивачка просила задовольнити позовні вимоги.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено, визначено місце проживання малолітньої разом з матір'ю до досягнення дитиною чотирнадцятирічного віку.

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив із того, що при вирішенні категорії спорів, що стосуються дітей, суд має враховувати найкращі інтереси дитини. Та обставина, що державна адміністрація та виконавчий комітет селищної ради не змогли надати відповідний висновок щодо доцільності визначення місця проживання дитини, не повинна впливати на інтереси дитини з урахуванням досліджених у сукупності наявних у матеріалах справи доказів.

При цьому суд урахував думку малолітньої, яка під час опитування в режимі відеоконференції підтвердила, що бажає проживати з матір'ю.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове судове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено.

Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що у матеріалах справи відсутній висновок органу опіки та піклування про доцільність визначення місця проживання. З урахуванням відсутності будь-яких відомостей щодо місця знаходження позивача та дитини немає можливості виправити недолік суду першої інстанції та витребувати висновок органу опіки та піклування, щоб встановити умови проживання дитини.

При цьому апеляційний суд урахував думку відповідача (батька дитини), який підтвердив свою обізнаність щодо проживання дитини разом з матір'ю за кордоном та вважав, що проживання його дитини за межами війни є безпечним для неї, проте оскільки позивачка не надала доказів, які свідчили про те, де проживає на момент розгляду справи дитина, якими є умови її проживання, де вона навчається, за які кошти здійснюється її утримання, відсутні підстави для задоволення позову.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Не погоджуючись із рішенням суду апеляційної інстанції, позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, у якій, посилаючись на порушення норм матеріального та процесуального права, просить скасувати оскаржувану постанову та залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Касаційну скаргу мотивовано тим, що суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постановях Верховного Суду.

Позивачка зазначає, що апеляційний суд формально підійшов до вирішення спору, не дослідив докази, зокрема висновок психологічного обстеження малолітньої, у якому вказано про негативне ставлення та образу дитини стосовно батька, прив'язаність до матері, а також не враховано думку та бажання дитини проживати з матір'ю.

У касаційній скарзі позивач вказує на відсутність висновку Верховного Суду у царині вирішення питання невиконання органом опіки та піклування свого обов'язку з надання висновку.

Із цього приводу Верховний Суд зазначив таке. Вирішуючи питання про визначення місця проживання дитини, суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази, зокрема обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновок органу опіки та піклування.

Проте найважливішим у цій категорії справ є внутрішнє переконання суду, яке має ґрунтуватися на повній та всебічній оцінці всіх обставин у їх сукупності, оскільки не можна піддавати формалізму долю дитини, яка через те, що батьки не змогли зберегти відносини або домовитися, не повинна бути позбавлена щасливого та спокійного дитинства.

У спорах, що стосуються долі дитини, зокрема щодо визначення її місця проживання, незважаючи на вікову категорію, неповну цивільну дієздатність, дитина має певний обсяг прав. Одними з основних її прав є право висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя.

Відповідно до частин першої та другої статті 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками спору щодо її місця проживання.

Закріплення вказаними вище міжнародними документами та актами національного законодавства права дитини бути почутою передбачає, що думка дитини повинна враховуватися при вирішенні питань, які її безпосередньо стосуються.

Суд зазначив, що позивачка через свого представника зверталася до суду із клопотанням про витребування висновку органу опіки та піклування, яке задоволено протокольною ухвалою суду першої інстанції.

Згідно з відповідями виконавчого комітету селищної ради на запит суду позивачка разом із малолітньою проживали у хороших умовах, мали окрему кімнату, місце для приготування уроків і відпочинку. У лютому 2022 року мати з дитиною виїхали за кордон, а тому надати висновок та розглянути на комісії з питань захисту прав дитини питання щодо розв'язання спору немає можливості.

Таким чином, у цій справі при вирішенні позову орган опіки та піклування брав участь у розгляді справи, проте висновок щодо розв'язання спору між батьками щодо місця проживання малолітньої дитини не надав із посиланням на неможливість його надання.

Судом першої інстанції за клопотанням представника позивача на судовому засіданні було проведено опитування думки дитини, під час якого дитина висловила бажання проживати з матір'ю.

Суд першої інстанції у контексті першочергового врахування найкращих інтересів дитини, які переважають над інтересами батьків, дослідивши обставини, що мають значення для справи у їх сукупності, заслухавши та врахувавши думку малолітньої, вважав за необхідне позовні вимоги задовольнити.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову, апеляційний суд виходив із того, що у матеріалах справи відсутній висновок органу опіки та піклування про доцільність визначення місця проживання. З урахуванням відсутності будь-яких відомостей щодо місця знаходження позивача та дитини немає можливості виправити недолік суду першої інстанції та витребувати висновок органу опіки та піклування, щоби встановити умови проживання дитини.

Апеляційний суд зазначив, що, оскільки позивачка не надала доказів, які свідчили про те, де проживає на момент розгляду справи дитина, якими є умови її проживання, де вона навчається, за які кошти здійснюється її утримання, відсутні підстави для задоволення позову.

Колегія суддів із зазначеним висновком апеляційного суду не погоджується з огляду на таке.

Частиною четвертою статті 263 ЦПК України передбачено, що при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

Питання обов'язковості висновку органу опіки та піклування у спорах, що стосуються визначення місця проживання дітей, перебувало в полі правового дослідження Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду, яка у постанові від 11 грудня 2023 року справі №523/19706/19 (провадження №61-12112сво22) зробила висновок такого змісту:

«Передбачена частинами четвертою та п'ятою статті 19 СК України обов'язковість висновку органу опіки та піклування у відповідних категоріях цивільних справ не може абсолютизуватися. У разі якщо з тих чи інших причин такий висновок отримати не можна, суд має вирішити спір за наявними у справі доказами. Якщо з тих чи інших причин орган опіки та піклування відмовиться надати свій висновок у справі, де за приписами частин четвертої та п'ятої статті 19 СК України надання ним такого висновку є обов'язковим, ця обставина не означає неможливості розгляду та вирішення спору. Протилежний підхід є рівнозначним відмові у доступу до правосуддя і означав би порушення положень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Зазначений підхід має загальний характер і є цілком справедливим для випадків, коли не було отримано письмового висновку органу опіки та піклування при розгляді справ, де участь органу опіки та піклування є обов'язковою, з огляду на неможливість надати такий висновок, зокрема у зв'язку із перебуванням дитини за межами країни, перебуванням дитини на непідконтрольній території, неможливістю установити місце фактичного перебування дитини з одним із батьків тощо».

Таким чином, винесення рішення у справі не може ставитися у залежність від наявності чи відсутності відповідного висновку.

Такі висновки, безумовно, мають велике значення для ухвалення судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

Однак невчинення таких захисних дій з боку владного органу у вигляді неподання висновку не може слугувати підставою для відмови або для зволікання у захисті з боку суду, оскільки здійснення правосуддя, захист прав та інтересів дітей не може ставитися у залежність від можливості здійснення владними органами своїх повноважень.

З огляду на зазначене колегія суддів вважає, що висновок суду апеляційної інстанції про відмову в задоволенні позову у зв'язку з відсутністю висновку органу опіки та піклування, у якому встановлено умови проживання дитини, урахуваючи всі обставини цієї справи, не може вважатися законним та обґрунтованим. Крім того, у результаті апеляційного перегляду справи спір між сторонами залишився не вирішеним.

Ураховуючи викладене, Верховний Суд дійшов висновку про те, що суд першої інстанції, врахувавши релевантну практику ЄСПЛ, положення Конвенції про права дитини та національного законодавства, що регулює сімейні правовідносини, на підставі належним чином оцінених доказів, поданих сторонами, врахувавши інтереси малолітньої дитини, її вік, психологічний стан та особливості фізичного розвитку, права та інтереси на гармонійний розвиток і належне виховання, а також, дотримуючись балансу між її інтересами, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в інтересах дитини, зробив обґрунтований висновок про задоволення позову позивачки.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117207056>.

Постанова Верховного Суду від 20.03.2024 у справі №458/285/21

Колегія суддів дійшла висновку, що місцевий суд, взявши до уваги лише висновки органу опіки та піклування і служби у справах дітей, задовольнивши позов, не врахував, що малолітній вік дитини сам собою не свідчить про наявність підстав для визначення її місця проживання саме з матір'ю, якщо дитина вже тривалий час проживає з батьком у безпечному, спокійному та стійкому середовищі. Батько зі свого боку сумлінно ставиться до виконання своїх батьківських обов'язків стосовно сина, створивши дитині належні умови проживання, турбується про дитину.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом про визначення місця проживання дитини. На обґрунтування заявлених вимог зазначала, що перебувала у зареєстрованому шлюбі з відповідачем, в якому у них народився син.

Стверджувала, що у будинку відповідача, де сторони проживали після реєстрації шлюбу, вона зазнавала психологічного насилля з боку матері та сестри відповідача, які її постійно принижували та ображали, а чоловік у всьому їх підтримував.

У січні 2021 року вона захворіла на COVID-19 і згадані особи запропонували їй піти на самоізоляцію до своєї матері, а коли вона повернулася, то її не пустили до будинку і до цього часу не дозволяють бачитися із сином, якого налаштовують проти неї та залякують, а сусіди стверджують, що сина не випускають на вулицю.

Позивачка має постійне місце проживання, у неї є підтримка рідних, немає шкідливих звичок, за місцем проживання характеризується позитивно, любить свого сина, який потребує материнської любові, турботи та піклування. Вважає, що дитині найкраще проживати з матір'ю і це буде відповідати інтересам дитини.

Враховуючи наведене, просила суд визначити місце проживання малолітньої дитини з нею.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги задоволено, визначено місце проживання дитини з матір'ю.

Врахувавши інтереси малолітнього та захищаючи його права в контексті першочергового врахування якнайкращих інтересів дитини, які переважають над інтересами батьків, встановивши, що для забезпечення інтересів дитини саме визначення місця проживання дитини з матір'ю відповідатиме її інтересам, врахувавши висновок органу опіки та піклування, місцевий суд дійшов висновку про задоволення позову.

Відповідач це рішення оскаржив, проте постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції залишено без змін.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що суд першої інстанції під час розгляду справи не допустив неправильного застосування норм матеріального права чи порушень норм процесуального права. Місцевий суд всебічно та повно з'ясував обставини, які мають значення для справи, у судовому засіданні дослідив усі докази, які є у справі, з урахуванням їх переконливості, належності і допустимості та надав їм правильну оцінку.

Суд не встановив того, що мати (позивачка) не може створити дитині належних умов для її виховання та розвитку, а визначення місця проживання з матір'ю буде відповідати інтересам дитини.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У касаційній скарзі заявник вказує, що суд апеляційної інстанції в оскаржуваному судовому рішенні застосував норму права без урахування висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах.

Вказує на те, що судом не враховано, що малолітня дитина з народження проживає у сім'ї відповідача. Родина позивачки для дитини є абсолютно чужою, дитина її майже ніколи не бачила. Крім того, у житловому приміщенні, яке складається з двох кімнат, де наразі проживає позивачка, мешкає ще шість осіб. Натомість у будинку заявника дитина проживає в окремій кімнаті.

Верховний Суд касаційну скаргу відповідача задовольнив, рішення судів першої та апеляційної інстанції скасував і зазначив таке.

Законодавство України не містить правових норм, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною. Водночас під заборону розлучення дитини зі своєю матір'ю потрібно розуміти не обов'язковість спільного проживання матері та дитини, а право на їх спілкування, турботу з боку матері та забезпечення з боку обох батьків.

Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення (частина перша статті 161 СК України).

Презумпція на користь матері в справах про опіку над дитиною не підтримується ані практикою на рівні ООН після прийняття Декларації, ані судовою практикою Європейського Суду з прав людини і не відповідає позиції Ради Європи і більшості держав-членів. У 21 столітті методологія з такою презумпцією, яку можна відхилити лише за «виняткових обставин», більше не є раціональною в частині прав, що гарантуються Конвенцією. Основна думка полягає в тому, що ця презумпція, за відсутністю доказів на користь зворотного, розглядає проживання дитини з батьком як таке, що не відповідає найкращим інтересам дитини (рішення ЄСПЛ у справі «Цаунеггер проти Німеччини», (ZAUNEGGER v. GERMANY), заява №22028/04, § 46, 03 грудня 2009 року).

Рада Європи декілька разів засуджувала нерівне ставлення до батьків і наголошувала на тому, що роль батька щодо диті необхідно краще визнавати і належно цінувати.

Вирішуючи спір щодо визначення місця проживання дитини, суди мають виходити з того, що поведінка батьків, їхній авторитет відіграють суттєву роль у вихованні дитини, оскільки дитина не має самостійного досвіду соціальної поведінки, а тому успадковує досвід і поведінку авторитетних для неї батьків.

У справі, яка переглядається, суди встановили, що між сторонами існує особистий конфлікт, який негативно впливає на дитину.

Позивачка на підтвердження позовних вимог надала висновок органу опіки та піклування про доцільність визначення місця проживання малолітньої дитини з матір'ю.

Інших належних, допустимих і достовірних доказів на обґрунтування своїх позовних вимог позивачка не надала ні суду першої, ні суду апеляційної інстанції.

Колегія суддів вважає, що місцевий суд, взявши до уваги лише висновки органу опіки та піклування і служби у справах дітей, задовольнивши позов, не врахував, що малолітній вік дитини сам собою не свідчить про наявність підстав для визначення її місця проживання саме з матір'ю, якщо дитина вже тривалий час проживає з батьком у безпечному, спокійному та стійкому середовищі. Батько зі свого боку сумлінно ставиться до виконання своїх батьківських обов'язків стосовно сина, створивши дитині належні умови проживання, турбується про дитину.

Давши оцінку факту створення належних умов для проживання малолітньої дитини як за місцем проживання батька, так і за місцем проживання матері, суд першої інстанції залишив поза увагою дійсний психоемоційний стан дитини, а позивачка не підтвердила належними, допустимими і достатніми доказами те, чи буде забезпечено належний розвиток малолітньої дитини у новому, не звичному для неї середовищі.

Із матеріалів справи видно, що малолітній негативного або агресивного ставлення до матері не проявляє, але не спілкується з матір'ю, ховається від неї, не підходить. Натомість вбачається прихильність і позитивне ставлення дитини до батька.

Колегія суддів вважає, що на цьому етапі розвитку дитини залишення місця проживання малолітнього з батьком не порушить його права, а навпаки сприятиме забезпеченню його інтересів, адже за місцем проживання батька дитина має усталений тривалий побут, сталі соціальні/родинні зв'язки, належний рівень життя, задовільні умови для проживання, що у сукупності є необхідним для її фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку.

За таких обставин, зважаючи на найкращі інтереси дитини та її прихильність до батька, особу матері, з якою у цей період часу дитина не бажає зустрічатися, відчуває дискомфорт, ховається від неї та тривалий час спільно не проживає, колегія суддів доходить висновку, що визначення місця проживання дитини з матір'ю призведе до зміни місця проживання малолітнього, порушення його усталеного побуту і способу життя, навчання, розвитку, що потягне невиправдане та надмірне негативне психоемоційне навантаження на дитину з важкопрогнозованими негативними наслідками та суперечитиме її найкращим інтересам.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/118070506>.

Постанова Верховного Суду від 07.02.2024 у справі №225/2468/21

При ухваленні судового рішення всупереч думці дитини і висновку органу опіки та піклування, суд має навести мотиви незгоди із вказаним висновком, а також обґрунтувати, яким чином найкращі інтереси дитини вимагають прийняття рішення всупереч її думці.

1. Обставини справи

Позивачка звернулася до суду з позовом про визначення місця проживання малолітньої дитини. Позов обґрунтований, тим що позивачка перебувала у зареєстрованому шлюбі з відповідачем, у якому у сторін народився син.

На початку 2014 року стосунки між сторонами погіршилися, а тому згодом шлюб між ними був розірваний рішенням суду, проте вони продовжували періодично проживати разом, а з початку 2017 року проживають окремо. Після розірвання шлюбу дитина залишилася проживати разом з матір'ю.

Через відсутність згоди між батьками щодо місця проживання дитини вона звернулася до служби у справах дітей, якою був складений висновок про проживання дитини з матір'ю.

Незважаючи на вказаний висновок, відповідач продовжував зловживати своїми батьківськими правами, а саме після зустрічей не відпускав сина до матері, мотивуючи це хворобами дитини та невмінням матері доглядати за ним. У зв'язку з такою поведінкою відповідача вона двічі зверталася до правоохоронних органів, проте допомоги їй не було надано.

Позивачка за місцем проживання характеризується позитивно, не працює, оскільки перебуває у відпустці за доглядом за дочкою, але соціально адаптована, отримує державну допомогу, пенсію у зв'язку з інвалідністю та аліменти на утримання сина, має своє житло та дачний будинок, отримує допомогу від своєї матері. Достатньо часу приділяє сину, цікавиться його життям, навчанням, годує, одягає та іншим чином турбується про сина.

У сина є своя кімната, обладнана місцями для сну, гри та навчання. Однак відповідач постійно створює конфліктні ситуації з приводу місця проживання дитини, що негативно впливає на емоційний стан сина.

Останній раз відповідач забрав сина 10 березня 2021 року та не відпускає його додому, через нібито карантинні заходи.

Посилаючись на викладене, просила суд визначити місце проживання малолітнього сина разом з матір'ю.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено. Визначено місце проживання малолітнього разом з матір'ю.

Задовольняючи позов, суд першої інстанції, з висновком якого погодився апеляційний суд, виходив з того, що відповідач створює перешкоди матері у спілкуванні із сином, чим діє всупереч інтересам дитини. Крім того, відповідач змінив місце проживання разом з дитиною, не повідомивши про це позивачку.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

У касаційній скарзі відповідач просить оскаржені судові рішення скасувати. Підставою касаційного оскарження судових рішень заявник зазначає неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права, а саме застосування норм права без урахування висновків, викладених у постановях Верховного Суду.

Звертає увагу, що позивачка не надала доказів, які б свідчили про перешкоджання їй у спілкуванні з дитиною. Також апеляційний суд безпідставно проігнорував думку дитини, яку той висловив під час опитування на засіданні Комісії із захисту дітей Ромоданівської селищної ради.

Верховний Суд касаційну скаргу відповідача вирішив задовольнити частково, постановою апеляційного суду скасувати, а справу направити на новий розгляд до суду апеляційної інстанції з огляду на таке.

Відповідно до статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року, під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган:

– визначає, чи має він достатньо інформації для прийняття рішення в найвищих інтересах дитини, і в разі необхідності одержує додаткову інформацію, зокрема від суб'єктів батьківської відповідальності;

– якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння: упевнюється в тому, що дитина отримала всю відповідну інформацію; у відповідних випадках консультує особисто дитину (у разі необхідності – приватно) сам або через інших осіб чи інші органи в зрозумілий дитині спосіб, якщо це явно не суперечить найвищим інтересам дитини; надає можливість дитині висловлювати її думки;

– приділяє належну увагу думкам, висловленим дитиною.

Думка дитини, яка не досягла віку 14 років, при вирішенні спору про визначення її місця проживання не може розглядатися судом як право вето, разом із тим ухвалення судом рішення всупереч думці дитини має бути належним чином мотивоване в першу чергу інтересами дитини.

У розглядуваній справі з урахуванням віку дитини (10 років на час ухвалення рішення судом першої інстанції та 11 років на час ухвалення постанови апеляційним судом), положень статті 29 ЦК України, статті 160 СК України, норм міжнародного законодавства, вочевидь, думка дитини мала важливе значення для вирішення спору.

У рішенні суду першої інстанції та висновках органу опіки та піклування м. Торецька Донецької області від 07 лютого 2019 року та від 23 березня 2022 року відсутні відомості про з'ясування думки дитини щодо вирішення питання про визначення її місця проживання.

Апеляційний суд, усуваючи вказані недоліки розгляду справи судом першої інстанції, правильно вирішив вжити заходів до з'ясування думки дитини.

Заслухавши дитину, апеляційний суд дійшов висновку, що дитина відповідала не впевнено, висловлювала думку дорослими фразами, що безпосередньо вказує на вплив батька на думку дитини внаслідок його повної ізоляції від матері з 2020 року, постійного психологічного впливу з боку відповідача та його батьків на дитину з метою створення негативного образу позивачки як матері, і з цих підстав не взяв до уваги думку дитини.

Однак Верховний Суд вважає ці висновки апеляційного суду передчасними та недостатньо обґрунтованими.

Згідно з відеозаписом судового засідання в апеляційному суді дитина наполягала на своєму бажанні проживати з батьком і повідомила, що наразі мешкає з батьком, дідом, бабою, братом та тіткою, з мамою зустрічається не часто, але вважає, що якби мама хотіла, то приїжджала б частіше.

Апеляційний суд провів опитування дитини за відсутності батьків, але у присутності педагога, яка про наявність будь-яких зауважень щодо проведеного опитування не повідомила, як і не висловила будь-яких застережень про те, що думка дитини не була вільною.

Також апеляційний суд цілком обґрунтовано з огляду на тривалість перебування справи в судах та події, які відбулися під час розгляду справи (вимушене переселення та неодноразову зміну місця проживання дитини через повномасштабне військове вторгнення росії), своєю ухвалою зобов'язав орган опіки та піклування за чинним місцем проживання дитини надати письмовий висновок щодо розв'язання спору.

За змістом висновку орган опіки та піклування заслухав думку хлопчика, який висловив бажання проживати з батьком. При цьому орган опіки та піклування констатував, що батько задовольняє потреби сина у догляді та вихованні, дбає про його здоров'я, у дитини склалися соціальні зв'язки за місцем проживання (навчається у школі, товаришує з місцевими дітьми тощо).

Таким чином, ні педагог у судовому засіданні, ні орган опіки та піклування у висновку не повідомляли суду про можливе спотворення думки дитини через психологічний вплив батька.

Стаття 3 Європейської конвенції про здійснення прав дітей поєднує у собі право дитини бути почутою з правом на отримання інформації: у процесі судового розгляду діти повинні отримувати всю необхідну інформацію, консультації, висловлювати свою думку і бути поінформованими про можливі наслідки висловлення цих думок та будь-якого рішення. Має бути застосований підхід, який врівноважує право дитини на захист і враховує індивідуальні потреби та думки дитини.

У справі «Хокканен проти Фінляндії» (рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1994 року, заява №19823/92, п. 61) батько вимагав опіки над дочкою, яка жила з бабою і дідом протягом багатьох років. Дитина не хотіла жити з батьком і Суд погодився, що «дитина досить зріла, щоб її думки були прийняті до уваги, і тому що доступ не повинен бути наданий проти її волі».

З огляду на те, що у розглядуваній справі думка дитини, якій виповнилося 11 років, висловлена як суду, так і органу опіки та піклування, була однаковою за змістом (бажання проживати з батьком), враховуючи позицію педагога у судовому засіданні, висновок органу опіки та піклування, за наявності в апеляційного суду підстав для сумнівів у тому, що дитина висловлює свою думку вільно, такі сумніви мали б підтверджуватися належними доказами, зокрема висновками відповідних фахівців у дитячій психології.

Вирішивши спір всупереч думці дитини та висновку органу опіки та піклування, апеляційний суд належним чином не мотивував своє рішення саме інтересами дитини.

Оскільки фактичні обставини, які мають значення для правильного вирішення спору судами встановлені не повною мірою, а встановлення обставин справи і вирішення питання про оцінку доказів виходить за межі розгляду справи судом касаційної інстанції, Верховний Суд частково погодився з доводами касаційної скарги про порушення норм процесуального права та неправильне застосування норм матеріального права і вважав за необхідне постанову апеляційного суду скасувати, направивши справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Суд наголосив, що під час нового розгляду справи апеляційному суду, у разі якщо він буде мати підстави для сумнівів у тому, що думка дитини, висловлена на судовому засіданні та під час підготовки висновку органу опіки та піклування, є вільною, необхідно їх перевірити з урахуванням роз'яснень, викладених у цій постанові Верховного Суду.

За відсутності підстав для таких сумнівів та ухвалення судового рішення всупереч думці дитини і висновку органу опіки та піклування суд має навести мотиви незгоди із вказаним висновком, а також обґрунтувати, яким чином найкращі інтереси дитини вимагають прийняття рішення всупереч її думці.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955461>.

Постанова Верховного Суду від 16.02.2024 у справі №465/6496/19

Колегія суддів погодилася з висновком органу у справах дітей щодо застосування моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дітей.

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування; захист і безпека дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту (постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі №654/4307/19). Також підлягають врахуванню: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, ідеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

Використання спільної фізичної опіки у цій справі спрямоване на повернення матері у життя і виховання дітей, які потребують як материнського, так і батьківського виховання, що у їх синтезі формують основу становлення дітей як повноцінних членів суспільства.

Суд бере до уваги необхідність забезпечення спільного проживання братів з огляду на їх емоційний зв'язок, взаємопідтримку та бажання проживати разом, що відповідає принципу якнайкращого забезпечення інтересів дітей.

Якщо це можливо, суди не повинні допускати розлучення братів і сестер.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом про визначення місця проживання дітей. На обґрунтування позовних вимог зазначав, що він та відповідач перебували у зареєстрованому шлюбі, в якому в них народилося троє дітей.

Після розірвання шлюбу два старші сини проживають з батьком – позивачем, проти чого не заперечувала відповідачка у зв'язку з проблемами зі здоров'ям. Однак посилався на те, що відповідач створювала штучні перешкоди у спілкуванні з наймолодшим сином.

Зазначав, що йому кожного разу все складніше налагоджувати зв'язок з відповідачкою, що негативно впливає на молодшого сина. Існують підозри, що дитина росте без матері, у баби та діда, які не можуть забезпечити належний догляд за дитиною. Посилався на те, що відповідач не має достатнього та стабільного доходу для матеріального забезпечення синів у зв'язку з лікуванням, не може забезпечити нормальний фізіологічний розвиток через погане самопочуття.

Ураховуючи наведене, просив суд визначити місце проживання синів із батьком.

Відповідач звернулася до суду із зустрічним позовом про визначення місця проживання дітей. На обґрунтування зустрічного позову зазначала, що визначення місця проживання дітей з матір'ю відповідатиме їхнім найкращим інтересам.

Зауважувала, що вона забезпечена житлом з усіма належними умовами для проживання дітей, має стабільний дохід, і за місцем проживання та роботи характеризується позитивно.

Водночас вважала, що поведінка батька стосовно синів завдає шкоди та негативно впливає на їхній розвиток. Посилалася на випадки фізичного та емоційного насильства позивача відносно молодшого та середнього синів, а також виховання дітей у ненависті до близьких і рідних людей, зокрема до неї.

Враховуючи наведене, просила суд визначити місце проживання синів разом з нею.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги позивача за первісним позовом задоволено частково, визначено місце проживання двох старших синів із батьком.

Зустрічні позовні вимоги задоволено частково. Визначено місце проживання молодшого сина з матір'ю.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що з огляду на рівні права батьків щодо своїх дітей, створення ними обома належних умов для проживання, виховання та розвитку дітей, ураховуючи висновки органу опіки та піклування щодо доцільності визначення місця проживання старших синів із батьком, а меншого – з матір'ю, наявні підстави для часткового задоволення позовних вимог і зустрічних позовних вимог.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу відповідачки залишено без задоволення. Апеляційну скаргу позивача задоволено. Рішення суду першої інстанції в частині задоволення зустрічного позову відповідачки скасовано, ухвалено у цій частині нове судове рішення про відмову у задоволенні зустрічного позову. Визначено місце проживання молодшого сина з батьком.

Суд апеляційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції в частині визначення місця проживання старших синів разом з батьком з огляду на вік дітей, їхнє бажання проживати з батьком та їхню особисту прихильність до нього.

Водночас при визначенні місця проживання молодшого сина з матір'ю суд апеляційної інстанції вважав, що суд першої інстанції не врахував усіх доказів у їх сукупності та не з'ясував думки дитини. Врахувавши, що малолітній вже досить тривалий час проживає разом з батьком і старшими братами (близько двох років), емоційно до них прив'язаний, суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що на поточному етапі життя визначення його місця проживання з батьком буде відповідати найкращим інтересам дитини та сприятиме його повноцінному вихованню та розвитку.

На думку колегії суддів, надалі роздільне проживання дітей, враховуючи емоційний зв'язок між братами, може завдати їм істотної психологічної травми та вплинути на погіршення їх психічного та психологічного стану.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Відповідачка звернулася до Верховного Суду з касаційною скаргою, в якій просить скасувати рішення судів попередніх інстанцій, ухвалити в цій частині нове судове рішення, яким зустрічний позов задовольнити повністю.

Касаційна скарга обґрунтована посиланням на те, що суди попередніх інстанцій не врахували, що старшому сину сторін на час розгляду справи в суді першої інстанції виповнилося 14 років, а тому відсутні правові підстави для визначення його місця проживання з кимось із батьків. Право вибору місця проживання дитині, яка досягла 14 років, надано законом самій дитині.

Відповідачка вважає, що суд апеляційної інстанції при ухваленні оскарженого судового рішення в частині визначення місця проживання наймолодшого сина безпідставно врахував думку семирічної дитини, яка була допитана у судовому засіданні, не взявши до уваги її малолітній вік, обставини тривалого проживання у тісному контакті з батьком та його родичами, які не давали можливості дитині повноцінно спілкуватися з матір'ю.

Перевіривши доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

При оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини підлягають врахуванню такі базові елементи: (а) погляди дитини; (б) індивідуальність дитини; (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин; (г) піклування; захист і безпека дитини; (ґ) вразливе положення; (д) право дитини на здоров'я; (е) право дитини на освіту (постанова Верховного Суду від 04 серпня 2021 року у справі №654/4307/19). Також підлягають врахуванню: (1) спроможність кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; (2) стосунки між дитиною і батьками в минулому; (3) бажання батьків бути опікунами; (4) збереження стабільності в оточенні дитини, ідеться про місце проживання (дім), школу, друзів; (5) бажання дитини.

Система правосуддя прислухається до дітей, серйозно ставиться до їхніх думок і має гарантувати захист прав дитини.

Суд враховує висловлену дитиною думку системно, з'ясовуючи належно фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у їх сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб (постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі №404/3499/17).

Якщо це можливо, суди не повинні допускати розлучення братів і сестер.

У пункті 67 Загального коментаря №14 від 29 травня 2013 року Комітет ООН з прав дитини зазначив, що в інтересах дитини доцільно виходити зі спільної батьківської відповідальності. Приймаючи рішення в інтересах дитини, суддя має враховувати право дитини мати і зберігати стосунки з обома батьками.

У Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька» від 02 жовтня 2015 року №2079 Парламентська Асамблея Ради Європи підкреслила необхідність поваги органів влади держав-членів до права батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне право передбачало у разі роздільного проживання батьків або розірвання шлюбу можливість спільної опіки над дітьми в їх найкращих інтересах на основі взаємної згоди між батьками (пункт 2).

Крім того, Парламентська Асамблея Ради Європи звернула увагу, що розвиток спільної батьківської відповідальності допомагає подолати гендерні стереотипи щодо ролей, які нібито призначаються жінкам і чоловікам у сім'ї, і є очевидним відображенням соціологічних змін, які відбулися за останні п'ятдесят років в організації приватної та сімейної сфер (пункт 4).

З огляду на те, що як батько, так і матір надали суду проекти мирової угоди, в яких висловили згоду на проживання дітей почергово (по два тижні) з батьком та матір'ю, а також те, що орган у справах дітей при розгляді справи у суді касаційної інстанції наголосив на необхідності застосування моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дітей, яка сприятиме співпраці батьків і забезпечить належне виховання та задоволення потреб дітей, колегія суддів вважає, що в інтересах дітей буде саме почергове проживання з кожним із батьків.

Колегія суддів погоджується з остаточним висновком органу у справах дітей щодо застосування у сімейній ситуації, з приводу якої існує спір, моделі спільної фізичної опіки батьків щодо дітей.

Колегія суддів вважає, що діти тривалий час не мають належних контактів з матір'ю, декілька років проживають з батьком, і саме під впливом цих обставин висловили бажання не змінювати місце проживання.

Враховуючи те, що діти тривалий час проживають з батьком, вони мають відповідні соціальні контакти за місцем проживання батька, виявляють більшу прихильність до батька. Однак, вочевидь, діти потребують і материнської турботи та безумовної любові, яка має позитивно впливати на їхній розвиток.

Подолання певних дискомфортних на першому етапі незручностей для дітей, пов'язаних з тимчасовою зміною звичного для них місця проживання і середовища, а також налагодження емоційного контакту дітей з матір'ю має відбуватися у співпраці батька і матері, а також органів у справах дітей, за необхідності – психологів. Доказів, які б свідчили про неможливість відновлення та підтримання належного емоційного контакту між матір'ю та дітьми або шкідливість таких контактів для дітей, не здобуто.

Використання спільної фізичної опіки у цій справі спрямоване на повернення матері у життя і виховання дітей, які потребують як материнського, так і батьківського виховання, що у їх синтезі формуєть основу становлення дітей як повноцінних членів суспільства.

Суд бере до уваги необхідність забезпечення спільного проживання братів з огляду на їх емоційний зв'язок, взаємодопоміжності та бажання проживати разом, що відповідає принципу якнайкращого забезпечення інтересів дітей.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>.

Постанова Верховного Суду від 13.03.2024 у справі №495/2284/23

Ухвалюючи рішення у справі про визначення місця проживання спільної дитини сторін із позивачем та відібрання її від матері, суд першої інстанції не може керуватися виключно фактом визнання позову відповідачкою.

Позов про визначення місця проживання дитини у цій справі пред'явлений військовослужбовцем з метою штучного створення умов та обставин, які можуть бути підставою для звільнення його з військової служби, тому у справі відсутні правові підстави для задоволення позовних вимог.

Судове рішення оскаржено особою, яка не брала участі у розгляді справи в суді першої інстанції, – військовою частиною.

1. Обставини справи

Позивач звернувся до суду з позовом про розірвання шлюбу, визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів.

На обґрунтування позовних вимог зазначав, що він перебуває у зареєстрованому шлюбі з відповідачкою, у якому у них народився син.

Вказував, що протягом останніх років сімейне життя поступово погіршувалося, що призвело до фактичного припинення шлюбних відносин між ним і відповідачкою. Ведення між сторонами спільного господарства та сумісне проживання фактично припинено.

Зазначав, що тривалий час спільна малолітня дитина проживає разом з ним. У будинку створені усі необхідні умови для проживання та розвитку дитини. Він, як батько, сумлінно виконує свої батьківські обов'язки, проявляє батьківську турботу, піклується про фізичний розвиток дитини, самостійно займається вихованням та утриманням дитини.

Водночас відповідач залишила дитину разом з ним та переїхала проживати до своїх батьків. Як мати вона не виконує належним чином своїх батьківських обов'язків щодо виховання та утримання малолітньої дитини, не цікавиться її життям, здоров'ям, розвитком. Угоди про добровільну сплату аліментів між сторонами не досягнуто. Позивач вважає, що відповідачка зобов'язана забезпечувати належний рівень життя дитини, оскільки є працездатною та інших утриманців не має.

Враховуючи наведене, просив суд: розірвати шлюб між ним і відповідачкою; визначити місце проживання малолітнього сина з ним; відібрати малолітнього сина у матері без позбавлення її батьківських прав у зв'язку з фактом самостійного виховання дитини батьком без участі матері; стягнути з відповідачки аліменти на його користь на утримання сина у розмірі 1/4 частини усіх видів заробітку (доходу) щомісяця, починаючи з дня подання позову до суду та до досягнення дитиною повноліття.

Відповідачка визнала позов у повному обсязі та не заперечувала проти визначення місця проживання дитини разом із позивачем.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанції

Рішенням суду першої інстанції позовні вимоги задоволено. Шлюб між сторонами розірваний. Визначено місце проживання малолітнього сина з батьком. Відібрано малолітнього сина у матері без позбавлення її батьківських прав у зв'язку з фактом самостійного виховання дитини батьком без участі матері. Стягнуто з відповідача аліменти на користь позивача на утримання сина у розмірі 1/4 частини усіх видів заробітку (доходу) щомісяця, починаючи з дня подання позову до суду та до досягнення дитиною повноліття.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що сторони однією сім'єю не проживають, поновити шлюбно-сімейні стосунки наміру не мають, надалі спільне проживання сторін і збереження шлюбу є неможливим і суперечить їхнім інтересам, а тому наявні правові підстави для розірвання шлюбу між ними.

При вирішенні питання про визначення місця проживання малолітньої дитини сторін суд першої інстанції виходив з того, що відповідачка без згоди позивача змінила місце проживання їхнього сина та у процесі розгляду справи визнала позов, не заперечувала щодо визначення місця проживання неповнолітнього сина разом з батьком та відібрання малолітнього сина у неї, що свідчить про відмову матері виховувати сина та створює необхідність у забезпеченні якнайкращих інтересів неповнолітньої дитини.

Рішення суду першої інстанції оскаржила в апеляційному порядку особа, яка не брала участі у розгляді справи в суді першої інстанції, – військова частина.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу військової частини задоволено частково. Рішення суду першої інстанції в частині визначення місця проживання дитини та стягнення аліментів скасовано, ухвалено у цій частині нове судове рішення, яким у задоволенні цих позовних вимог відмовлено. В іншій частині рішення залишено без змін.

Приймаючи до розгляду апеляційну скаргу особи, яка не брала участі у розгляді справи, суд апеляційної інстанції виходив з того, що позивач виконує військовий обов'язок з оборони України, а поданий позов стосується встановлення юридичного факту, що дає право на звільнення з військової служби, тому військова частина підлягає залученню до участі у справі.

Суд апеляційної інстанції зазначив про помилковість висновків суду першої інстанції щодо наявності правових підстав для задоволення позову лише на підставі заяви відповідачки про визнання позову, без перевірки фактичних обставин справи, на які посилався позивач, і дотримання інтересів дитини. Врахувавши мету подання позову про визначення місця проживання малолітньої дитини разом з батьком, процесуальну поведінку сторін, формальне залучення органу опіки і піклування до розгляду справи, яке не передбачало реальної участі в судовому розгляді, а також незалучення до участі у розгляді справи всіх зацікавлених осіб, апеляційний суд дійшов висновку про відсутність правових підстав для задоволення позовних вимог про визначення місця проживання малолітньої дитини разом з батьком у зв'язку із самостійним вихованням ним дитини без участі матері, а також похідної вимоги про стягнення аліментів на утримання дитини.

Суд апеляційної інстанції вказав на те, що у цій справі військовозобов'язаний, який на момент розгляду справи проходить військову службу, використовує приватноправовий інструментарій для здійснення спроби звільнення від конституційного обов'язку, передбаченого статтею 65 Конституції України.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Позивач звернувся до Верховного Суду з касаційною скаргою, в якій просить скасувати постанову апеляційного суду та залишити в силі рішення суду першої інстанції.

Касаційна скарга обґрунтована посиланням на те, що суд апеляційної інстанції, приймаючи до розгляду апеляційну скаргу військової частини, не врахував, що спірні правовідносини є сімейними, військова частина не є органом, який уповноважений державою здійснювати захист сімейних прав та інтересів, зокрема в частині визначення місця проживання неповнолітньої дитини, а тому оскаржене в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції жодним чином не впливає на її права та обов'язки.

Перевіряючи доводи касаційної скарги та матеріали справи, колегія суддів дійшла таких висновків.

Вирішуючи питання про визначення місця проживання дитини, суди мають враховувати об'єктивні та наявні у справі докази, зокрема обстеження умов проживання, характеристики психоемоційного стану дитини, поведінки батьків щодо дитини та висновки органу опіки та піклування (постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2019 року у справі №352/2324/17).

Ухвалюючи рішення у справі про визначення місця проживання спільної дитини сторін із позивачем та відібрання її від матері, суд першої інстанції керувався виключно фактом визнання позову відповідачкою, не встановив обставин справи, які підлягають урахуванню при вирішенні спору зазначеної категорії, не надав оцінку інтересам дитини, залишив поза увагою мету поданого позову.

Позивач, як на момент звернення до суду з позовом у цій справі, так і на момент її перегляду в апеляційному порядку, є військовослужбовцем Збройних Сил України, призваним на військову службу під час мобілізації.

Звертаючись до суду з позовом про визначення місця проживання дитини з ним, позивач мав на меті встановлення факту самостійного виховання ним дитини, а після ухвалення судом першої інстанції судового рішення про задоволення таких вимог пред'явив до військової частини рапорт про звільнення з військової служби на підставі цього рішення.

Суд першої інстанції при розгляді справи не надав оцінки спроможності/неспроможності кожного з батьків піклуватися про дитину особисто; не встановив рівень емоційних стосунків між дитиною і кожним з батьків; не з'ясував бажання дитини, місце її проживання, навчання тощо. Не враховано судом першої інстанції те, що позивач на підставі наказу командира військової частини прийнятий на всі види забезпечення, у зв'язку із чим проживає за місцем безпосереднього несення військової служби.

Орган опіки та піклування фактично у розгляді справи у суді першої інстанції участі не приймав, висновок щодо сімейної ситуації суду не надав. Крім того, згідно з наданими до Верховного Суду поясненнями служби у справах дітей Кароліно-Бугазької сільської ради, позивач не звертався до органу опіки та піклування з питанням щодо визначення місця проживання малолітньої дитини разом з ним, жодних документів із суду щодо спірних правовідносин до органу опіки та піклування не надходило, а вжиті органом у справах дітей заходи щодо перевірки умов проживання, виховання та утримання дитини виявилися безрезультатними, оскільки дитина не проживає за адресою, вказаною у позовній заяві, не відвідує навчальні заклади та не стоїть на обліку у місцевих медичних установах за зареєстрованим місцем проживання батька.

Зважаючи на наведене, позов про визначення місця проживання малолітньої дитини у цій справі фактично пред'явлений військовослужбовцем, який проходить військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, з метою штучного створення умов та обставин, які можуть бути підставою для звільнення з військової служби в особливий період на підставі частини четвертої статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

Суд апеляційної інстанції слушно звернув увагу на те, що позивач у цій справі намагається застосувати способи захисту сімейних прав, інтересів дитини, з метою звільнення від виконання військового обов'язку (проходження військової служби).

Отже, суд апеляційної інстанції дійшов загалом правильного висновку у цій справі про відсутність правових підстав для задоволення позовних вимог про визначення місця проживання дитини, відібрання її від матері із встановленням факту самостійного виховання дитини батьком та похідної вимоги про стягнення аліментів.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися в Єдиному державному реєстрі судових рішень за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117718210>.

2.1.4. Справи щодо міжнародного викрадення дітей

Постанова Верховного Суду від 31.01.2024 у справі №336/5265/22

З огляду на зміст Гаазької конвенції для прийняття рішення про повернення дитини необхідно встановити:

по-перше, що дитина постійно мешкала в Договірній державі безпосередньо перед переміщенням або утриманням (пункт «а» частини першої статті 3 Гаазької конвенції);

по-друге, переміщення або утримання дитини було порушенням права на опіку або піклування згідно із законодавством тієї держави, де дитина проживала (пункт «b» частини першої статті 3 Гаазької конвенції);

по-третє, заявник фактично здійснював права на опіку до переміщення дитини або здійснював би такі права, якби не переміщення або утримання (пункт «b» частини першої статті 3 Гаазької конвенції).

Встановивши, що дитина постійно не мешкала в Королівстві Данія безпосередньо перед переміщенням, із моменту народження постійним її місцем проживання була і є Україна, суд дійшов висновку про відсутність підстав для повернення дитини до Королівства Данія.

1. Обставини справи

У жовтні 2022 року позивач звернувся до суду з позовом до відповідача, третя особа – районна адміністрація Запорізької міської ради по Шевченківському району, про визнання незаконним утримання на території України малолітньої дитини та зобов'язання передати дитину для забезпечення повернення дитини до держави постійного проживання.

На обґрунтування заявлених вимог позивач зазначив, що 25 листопада 2011 року між ним і відповідачкою було зареєстровано шлюб. У подружжя народилася дочка, яка отримала громадянство Королівства Данії за народженням відповідно до розділу I Закону про громадянство Данії, що підтверджується свідоцтвом про громадянство у справі №2018-8117.

За повідомленням Міністерства юстиції України та Головного центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України донька позивача 19 січня 2022 року о 08 год. 16 хв. покинула територію України. Після чого подружжя постійно проживало на території Королівства Данії.

Об квітня 2022 року відповідачка повідомила йому, що хоче виїхати до Німеччини, де мешкають деякі члени її родини. Він не заперечував щодо виїзду дружини до Німеччини, проте не погоджувався на виїзд дочки.

09 квітня 2022 року, повернувшись додому, він виявив відсутність дружини та дочки, почав їх шукати та звернувся із заявою до поліції, з повідомлення якої дізнався, що дочку з відповідачкою бачили на вокзалі м. Орхус. Поліція Східної Ютландії надала реєстраційний номер 4200-61605-03759-22 його заяві про підозру у викраденні дитини. Надалі він отримав реєстраційний номер 4200-83979-0010222 у зв'язку з незаконним перевезенням дитини та розшуком відповідачки. Йому стало відомо, що о 20 год. 49 хв. 15 квітня 2022 року його донька перетнула пункт пропуску державного кордону України «Вилок», в'їхала на територію України як громадянка України, виїзду з території України зафіксовано не було.

Позивач зазначає, що відповідачка без його згоди незаконно вивезла їхню дочку та змінила місце проживання малолітньої дитини.

Із цього приводу він звертався до Міністерства юстиції України, а також до Сімейного суду у Данії, рішенням якого було визнано його право тимчасової одноособової опіки над донькою у зв'язку з викраденням дитини відповідачкою. Це підтверджує, що право позивача як піклувальника порушене незаконним вивезенням дитини.

Згода полягає в усній, письмовій або мовчазній формі. Жодної з указаних форм надання згоди на перевезення дитини отримано не було.

На території України діє воєнний стан, наявні масові ракетні удари, порушення правил міжнародного гуманітарного права, низки міжнародних договорів щодо правил ведення війни, численні терористичні акти та прояви геноциду стосовно всіх представників українського народу. Вказані обставини не сприяють розвитку особистості та не забезпечують право дитини на дитинство, адже можливість всебічного розвитку та вибору дозвілля порушується та обмежується повітряними тривогами, необхідністю постійного відвідування укриття, обмеженням масового скупчення людей та проведення офіційних розважальних заходів. Також існують підстави вважати, що життю та здоров'ю дитини загрожує небезпека. Отже, рішення відповідачки про перевезення дитини на територію України не відповідає інтересам дитини.

У зв'язку з неефективністю вирішення питання про повернення дитини Міністерством юстиції України позивач вимушений звернутися до суду для захисту своїх законних прав та інтересів.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 07 березня 2023 року позовні вимоги задоволено.

Визнано незаконним утримання відповідачкою на території України малолітньої дитини.

Зобов'язано відповідачку передати її батькові для забезпечення повернення дитини до держави постійного проживання Королівства Данії.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що одноособове рішення відповідачки про перевезення дитини на територію України не можна вважати таким, що реалізовано у законний спосіб. Батько має емоційну прихильність до дитини, до виїзду дружини вважав їхню родину міцною, вважає, що об'єднання родини можливе. В інтересах дитини буде її повернення на територію постійного місця проживання. На відповідачку, як на одного з подружжя та одного з батьків, покладено обов'язок поважати та враховувати думку іншого з подружжя стосовно виховання спільних дітей, зокрема на визначення постійного місця проживання, і без усного, письмового або мовчазного дозволу останнього не здійснювати дії, спрямовані на зміну місця проживання дитини та порушення права позивача на батьківство. Відповідачка, маючи намір покинути Данію та вивезти дитину, мала діяти відповідно до законодавства країни перебування, зважаючи на те, що дитина є громадянкою Данії. Вивезення дитини має бути обов'язково погоджено з батьком, дотримання процедури переміщення дитини у супроводі одного з батьків має бути оформлене належним чином, обов'язок дотримання законодавства покладається на відповідачку, якими б не були власні мотиви її дій.

Рішення суду першої інстанції оскаржено в апеляційному порядку відповідачкою.

Постановою Запорізького апеляційного суду від 19 липня 2023 року апеляційну скаргу відповідачки задоволено, рішення районного суду скасовано та ухвалено нову постанову, якою відмовлено у задоволенні позову про визнання незаконним утримання на території України малолітньої дитини та зобов'язання передати дитину для забезпечення повернення дитини до держави постійного проживання.

Постанову суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що дитина з моменту народження є громадянкою України та все життя після народження проживала в Україні. Дитина лише двічі виїжджала за межі України на короткий період часу, після чого поверталася до України як країни свого походження, де проживає і по тепер. Наразі дитині десять років, з яких вона лише два рази короткочасно не проживала в Україні, у м. Запоріжжі відвідувала дошкільні заклади, гуртки, зараз навчається в школі, за дитиною здійснюється медичний догляд у м. Запоріжжі, де у дитини є свої друзі, захоплення, дитина має сталі сімейні зв'язки. Ці факти свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним, вона є дуже прив'язаною до матері, бабусі та дідуся (батьків матері), розуміє українську мову. Наявні у справі докази доводять, що звичайним місцем проживання дитини як до виїзду до Данії, так і після повернення до України, була і є Україна. За таких обставин немає підстав для повернення дитини до Данії за правилами Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, оскільки звичайним місцем проживання дитини була і є Україна, а перебуваючи у Данії, дитина не набула нового звичайного для себе та постійного місця проживання у цій країні.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, позивач вирішив оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Щодо вирішення справи по суті

Спірні правовідносини виникли у зв'язку з пред'явленням батьком малолітньої дитини вимоги про її повернення до Королівства Данії згідно з правилами Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі – Гаазька конвенція).

Верховний Суд бере до уваги, що на сьогодні існує широкий консенсус, у тому числі в міжнародному праві, на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, які стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинно мати першочергове значення. Найкращі інтереси дитини залежно від їх характеру та серйозності можуть перевищувати інтереси батьків.

Місце постійного проживання дитини є визначальним при відновленні статус-кво, оскільки незаконне переміщення чи утримання дитини одним із батьків, наділених правами спільного піклування, порушує інтереси та права дитини, а також права іншого з батьків на піклування нею, без згоди якого(ї) відбулася зміна місця проживання дитини.

Обов'язок доведення наявності підстав для відмови у поверненні дитини зазначена Конвенція покладає на особу, яка вчинила протиправне вивезення або утримання дитини (особу, яка заперечує проти повернення дитини).

Колегія суддів Верховного Суду виходить з того, що підстави для відмови у поверненні дитини, тобто факти, підлягають оцінці у сукупності з дотриманням якнайкращих інтересів дитини як на сьогодні, так і в майбутньому, оцінкою думки дитини, якщо вона досягла такого віку й рівня зрілості, оцінки сімейної ситуації загалом, проведення збалансованого та розумного зважування інтересів учасників справи тощо (постанова Верховного Суду від 06 листопада 2022 року у справі №953/6251/21, провадження №61-1984св22).

Поняття «місце постійного проживання» не визначене Гаазькою конвенцією, оскільки таке місце проживання дитини має визначатися Договірними державами в кожному конкретному випадку на підставі фактичних обставин.

Отже, звертаючись до суду з позовом про повернення дитини у порядку Гаазької конвенції, позивач має довести звичайне місце проживання дитини в іншій державі, до якої він просить повернути дитину, а також, що він здійснював опіку, піклування про дитину до її незаконного переміщення зі звичайного місця її проживання (постанова Верховного Суду від 17 травня 2023 року у справі №712/9027/21, провадження №61-12883св22).

Звичайне місце проживання підтверджується таким: відвідуванням дошкільного навчального закладу – садка, школи, різноманітних гуртків; за результатами встановлення таких обставин: за дитиною здійснюється медичний догляд, у дитини є свої друзі, захоплення, дитина має сталі сімейні зв'язки та інші факти, які свідчать, що дитина вважає своє місце проживання постійним, комфортним і місцем проживання своєї родини, тощо. Тобто звичайне місце проживання дитини варто розуміти як таке місце, існування якого доводить певний ступінь прив'язаності дитини до соціального та сімейного її оточення. Із цією метою потрібно враховувати, зокрема, тривалість, регулярність, умови і причини перебування дитини і сім'ї в тій чи іншій державі, місце та умови відвідування освітніх закладів, знання мови, соціальні та сімейні відносини дитини у такій державі (постанова Верховного Суду від 01 листопада 2022 року у справі №201/1577/21, провадження №61-4217св22).

Отже, з огляду на зміст Гаазької конвенції для прийняття рішення про повернення дитини необхідно встановити:

по-перше, що дитина постійно мешкала в Договірній державі безпосередньо перед переміщенням або утриманням (пункт «а» частини першої статті 3 Гаазької конвенції);

по-друге, переміщення або утримання дитини було порушенням права на опіку або піклування згідно із законодавством тієї держави, де дитина проживала (пункт «б» частини першої статті 3 Гаазької конвенції);

по-третє, заявник фактично здійснював права на опіку до переміщення дитини або здійснював би такі права, якби не переміщення або утримання (пункт «б» частини першої статті 3 Гаазької конвенції).

У справі, яка переглядається, апеляційний суд установив: дитина з моменту народження є громадянкою України, все життя після народження проживала в Україні та лише двічі короткостроково виїжджала за її межі, після чого поверталася до України, де проживає і до тепер;

дитина разом із матір'ю проживає у м. Запоріжжі, де навчається у школі та відвідує гуртки;

за місцем проживання у дитини є своє коло друзів, захоплення, вона має сталі сімейні зв'язки, своє місце проживання вважає постійним і комфортним, є дуже прив'язаною до матері, бабусі та дідуся (батьків матері), розуміє українську мову;

Королівство Данія ніколи не було місцем постійного проживання дитини, туди вона виїжджала разом із батьками в гості до бабусі з дідусям (батьків батька).

Враховуючи наведене, встановивши, що дитина постійно не мешкала в Королівстві Данія безпосередньо перед переміщенням, із моменту народження постійним її місцем проживання була і є Україна, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відсутність підстав для повернення дитини до Королівства Данії.

Також підставою касаційного оскарження заявник вказує відсутність висновку Верховного Суду щодо застосування Гаазької конвенції в умовах воєнного стану в Україні (висновку щодо визначення постійного/звичайного місця проживання дитини в умовах воєнного стану та висновку щодо порушення та здійснення прав на опіку), а також частини другої статті 155 СК України при розгляді справ про визнання незаконним утримання дитини на території України та на території активних бойових дій.

За пунктом 3 частини другої статті 389 ЦПК України підставами касаційного оскарження судових рішень, зазначених у пункті 1 частини першої цієї статті, є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, якщо відсутній висновок Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Ця норма спрямована на формування єдиної правозастосовчої практики шляхом висловлення Верховним Судом висновків щодо питань застосування тих чи інших норм права, які регулюють певну категорію відносин і підлягають застосуванню судами під час вирішення спору.

Отже, у разі подання касаційної скарги на підставі пункту 3 частини другої статті 389 ЦПК України заявник повинен обґрунтувати, у чому саме полягає неправильне застосування норми матеріального права чи порушення норми процесуального права, щодо якої відсутній висновок Верховного Суду (у чому саме полягає помилка судів попередніх інстанцій при застосуванні відповідних норм права та як саме ці норми права судами були застосовано неправильно).

Враховуючи наведене, Верховний Суд не бере до уваги доводи касаційної скарги про наявність підстав, передбачених пунктом 3 частини другої статті 389 ЦПК України (відсутність висновків Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах) з огляду на те, що заявник не обґрунтував, у чому саме полягає помилка суду апеляційної інстанції при застосуванні відповідних норм права.

Стосовно доводів касаційної скарги щодо недослідження судом зібраних у справі доказів, то колегія суддів Верховного Суду вважає їх необґрунтованими, оскільки наявність підстав, передбачених пунктом 1 частини третьої статті 411 ЦПК України (якщо суд не дослідив зібрані у справі докази), може бути підставою для скасування судового рішення лише за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній скарзі підстав касаційного оскарження, передбачених пунктами 1, 2, 3 частини другої статті 389 цього Кодексу.

Зважаючи на те, що підстави касаційного оскарження, передбачені пунктами 1, 3 частини другої статті 389 ЦПК України, не знайшли свого підтвердження під час перегляду справи в касаційному порядку, то доводи касаційної скарги щодо недослідження судами доказів (пункт 4 частини другої статті 389 ЦПК України) не підлягають оцінці Верховним Судом. Таким чином, доводи касаційної скарги, які були підставою для відкриття касаційного провадження, не знайшли свого підтвердження під час перегляду справи.

З огляду на наведене колегія суддів доходить висновку, що касаційна скарга підлягає залишенню без задоволення, а постанову Запорізького апеляційного суду від 19 липня 2023 року слід залишити без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117015388>.

2.1.5. Справи щодо визначення походження дітей, позбавлення та поновлення батьківських прав

Постанова Верховного Суду від 29.01.2024 у справі №185/9339/21

При досягненні повноліття особа втрачає правовий статус дитини в розумінні закону, проте сімейні відносини між батьком/матір'ю та сином/дочкою після досягнення дитиною повноліття не припиняються, між ними зберігається правовий зв'язок як батьків та дитини. Це відповідно означає й існування між ними взаємних особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, які є чинними впродовж усього життя, а окремі з них навіть після смерті одного з них. Тож і після досягнення дитиною повноліття батьки, які не позбавлені батьківських прав стосовно такої дитини, зберігають певні права та обов'язки відносно неї, які ґрунтуються на факті їх кровного споріднення. Із повноліттям дитини з'являються права батьків на утримання і піклування з боку повнолітніх сина/дочки та виникають відповідні кореспондуючі їм обов'язки. Батьки, не позбавлені батьківських прав, є спадкоємцями за законом своєї дитини.

У разі подання позову про позбавлення батьківських прав щодо неповнолітньої дитини суд не може відмовити у такому позові з тієї підстави, що під час розгляду цивільної справи і вирішення спору по суті дитина досягла повноліття.

Незважаючи на досягнення дитиною повноліття, суд має встановити обґрунтованість чи необґрунтованість передбачених статтею 164 СК України підстав позову про позбавлення відповідача батьківських прав та ухвалити відповідне судове рішення.

1. Обставини справи

У листопаді 2021 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідача про позбавлення батьківських прав.

Позов обґрунтувала тим, що вона з відповідачем перебували у зареєстрованому шлюбі та є батьками сина.

Шлюб між сторонами розірвано рішенням Калінінського районного суду м. Донецька від 06 березня 2014 року, а рішенням Пологи́вського районного суду Запорізької області від 03 жовтня 2017 року з відповідача стягнуто аліменти на утримання сина.

Відповідач від виховання сина самоусунувся, станом його здоров'я не цікавиться, з дитиною не спілкується, аліменти з часу їх стягнення не сплачує.

Позивачка, посилаючись на пункт 2 частини першої статті 164 Сімейного кодексу України (далі – СК України), просила суд позбавити відповідача батьківських прав стосовно сина.

Служба у справах дітей та сім'ї Печерської районної в місті Києві державної адміністрації (далі – служба у справах дітей та сім'ї Печерської РДА) надала до суду висновок від 16 лютого 2022 року №105/01-199/В-140 про доцільність позбавлення батьківських прав відповідача стосовно дитини.

Ухвалою Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 08 червня 2022 року дитину залучено до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору.

У поданих до місцевого суду письмових поясненнях син позов підтримав та, посилаючись на існування обставин, що підтверджують ухилення батька від виконання своїх обов'язків щодо його виховання, просив позов задовольнити.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Заочним рішенням Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 02 грудня 2022 року, залишеним без змін постановою Дніпровського апеляційного суду від 17 травня 2023 року, у задоволенні позову відмовлено.

26

Суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, виходив із того, що, оскільки позбавлення батьківських прав можливе лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років, а на момент завершення розгляду справи син вже є повнолітнім, немає підстав для задоволення позову.

Разом з тим місцевий суд зазначив, що якби рішення ухвалювалося до повноліття дитини, то були б усі передбачені законом підстави для позбавлення відповідача батьківських прав.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, третя особа у справі (син) через систему «Електронний суд» вирішив оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Особливістю справи, рішення у якій переглядаються Верховним Судом, є те, що на момент пред'явлення позову про позбавлення батьківських прав син сторін у справі був неповнолітнім, проте на момент ухвалення судом першої інстанції рішення за результатами вирішення спору по суті син досяг повноліття.

Іншою особливістю цієї справи є й те, що суди встановили обґрунтованість пред'явленого позову та існування підстав для позбавлення відповідача батьківських прав, втім відмовили в його задоволенні у зв'язку з досягненням сином сторін повноліття на момент ухвалення судового рішення.

Приймаючи справу до розгляду, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду вказала на необхідність з'ясування питання, як має діяти суд у разі, якщо на час подання позову про позбавлення батьківських прав така дитина була неповнолітньою, а на час ухвалення рішення по суті спору – вже досягла повноліття.

Так, за результатом розгляду справи Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду має констатувати: або, що незалежно від часу подання позову та наявності передбачених законом підстав для позбавлення батьківських прав суд повинен відмовити у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, якщо на час ухвалення рішення по суті спору дитина досягла повноліття; або ж зробити висновок про те, що у разі подання позову про позбавлення батьківських прав до досягнення дитиною повноліття суд не може відмовити у позові лише з тих підстав, що на час ухвалення рішення по суті спору дитина досягла повноліття.

Дослідження проблеми темпоральних характеристик права дозволяє зробити висновок про надзвичайно важливу роль, що відводиться часу у правовій сфері.

По-перше, у часі розгортається саме право; по-друге, врегульовані ним відносини мають власні часові характеристики, на які право намагається впливати.

Існування формально-визначених темпоральних понять у праві пов'язане з необхідністю чіткого визначення часових меж існування тих або інших правових явищ: суб'єктивних прав, юридичних обов'язків, правових гарантій, юридичних станів тощо.

Формально-визначені темпоральні поняття, установлені нормативно-правовими і правозастосовними актами, мають імперативний характер, а ті, що містяться у договірних актах, – диспозитивний. У першому випадку закон чітко встановлює певну тривалість часу або момент часу, але в окремих випадках залишається можливість для зміни законодавчо встановленого строку шляхом угоди сторін. Формально-визначені поняття обчислюються за допомогою метричних властивостей часу, коли мова йде про тривалість часу, або зазначенням на який-небудь момент у часі або подію, про яку точно відомо, що вона настане (відбудеться). Формально-визначені темпоральні поняття можуть бути двох типів: абсолютно визначені і відносно визначені.

До перших належать ті, що чітко, беззастережно зазначають момент часу або визначають тривалість часу. До других – темпоральні поняття, які допускають можливість вибору або наявність якого-небудь застереження.

Здійснюючи тлумачення змісту закону під час його застосування до конкретних правовідносин, суд повинен керуватися як завданням судочинства, так і загальними засадами законодавства (принципами регулювання сімейних відносин), якими, зокрема, є справедливість, добросовісність і розумність (стаття 7 СК України).

Водночас, здійснюючи судове тлумачення норми права, суд не повинен ухвалювати рішення, які б змінювали закон або суперечили йому, не повинен виходити за межі своїх повноважень і не має перетворюватися на творця права (ухвала ЄСПЛ від 27 квітня 2004 року щодо прийнятності заяви №65518/01 «Салов проти України»; рішення ЄСПЛ від 29 березня 2006 року у справі «Скордіно проти Італії», заява №36813/97).

З огляду на зміст статті 164 СК України наявність підстав для позбавлення батьківських прав не пов'язується з досягненням дитиною повноліття. У частині другій цієї статті зроблено застереження лише щодо позбавлення батьківських прав матері, батька лише у разі досягнення ними повноліття.

Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття (частина перша статті 6 СК України).

Дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства»).

У справі, що переглядається, застосувавши темпоральний критерій, суди фактично припинили право матері дитини на позов у його матеріально-правовому сенсі, який, незважаючи на його обґрунтованість, залишили без задоволення.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду дійшов переконання, що якщо право на позов існувало на момент звернення до суду, то спір має бути розглянутий по суті, і надалі описані зміни у спірних відносинах не можуть впливати на правовий результат вирішення спору по суті судом.

Подібні ідеї до визначення права на позов реалізовані у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 07 листопада 2022 року у справі №361/1017/20 (провадження №61-2910сво 21), у якій з'ясувався зміст частини другої статті 110 СК України, а саме зміст такого твердження: «Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини». Верховний Суд зазначив, що для цього потрібно з'ясувати структуру цивільного процесу (цивільного судочинства). Структурно цивільний процес складають судові провадження, які відповідно мають вертикально інтегруючий характер і визначають інстанційні періоди здійснення правосуддя. У доктрині цивільного процесуального права і доктрині процесуального права переважним є визначення, що стадією цивільного процесу є сукупність процесуальних дій суду, учасників процесу, спрямованих на досягнення певної процесуальної мети. На підставі викладеного Верховний Суд виснував, що за функціональним характером розрізняють, зокрема, такі стадії: пред'явлення позову, відкриття провадження у справі, судовий розгляд тощо. За висновками Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду тлумачення приписів частини другої статті 110 СК України свідчить про те, що вони спрямовані лише на унеможливлення пред'явлення позову про розірвання шлюбу до дружини, яка перебуває у стані вагітності, та протягом одного року після народження дитини, що надає право суду закрити провадження у справі, якщо згадана вимога не була додержана саме на час пред'явлення позову.

У цій справі, що переглядається, Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду також дійшла переконання, що статтею 165 СК України передбачено можливість вирішення спору про позбавлення батьківських прав навіть після досягнення дитиною повноліття, якщо на момент пред'явлення позову вона була неповнолітньою.

З огляду на граматичний спосіб тлумачення у цій нормі права у СК України застосовується термінологія ЦПК України щодо пред'явлення позову (стаття 184 ЦПК України).

Натомість, якби законодавець мав на увазі й іншу стадію цивільного процесу, а саме розгляд справи з ухваленням рішення, то застосовував би інші зжиті граматичні конструкції, до змістом яких би йшлося про стадію ухвалення рішенням суду.

Так, на день звернення до суду сину виповнилося 17 років та 5 місяців, а повноліття від досяг вже після відкриття судом першої інстанції провадження у справі.

Законні очікування розглядаються як елемент правової визначеності. Характеристика очікування як легітимних поєднує в собі їх законність, яка зумовлена реалізацією особою належного їй суб'єктивного права, а також їх обґрунтованість, тобто зумовлену законом раціональність сподівань учасників суспільних відносин.

Тому позивач мала законне право на звернення до суду з позовом про позбавлення відповідача батьківських прав стосовно їхнього сина, а також мала легітимні сподівання та всі підстави розраховувати на вирішення спору по суті.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду переконаний, що, відмовляючи у задоволенні позову лише у зв'язку із досягненням дитиною повноліття на момент завершення розгляду справи по суті, суди першої та апеляційної інстанцій не врахували того, що правові наслідки позбавлення батьківських прав поширюються і на правовідносини, які виникають після досягнення дитиною повноліття.

Приписами чинного законодавства, яке регулює сімейні правовідносини, зокрема відносини батьків та дітей, визначено коло взаємних прав і обов'язків батьків і дітей.

Вочевидь, переважна кількість батьківських прав та обов'язків стосується дитини до досягнення нею повноліття, проте й після досягнення дитиною повноліття правовий зв'язок між батьками та їхніми дітьми не припиняється, батьківські права продовжують існувати.

Так, права та обов'язки батьків і повнолітньої дитини визначені розділом III СК України. Зокрема, у статтях 202, 203 СК України передбачено обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги, зокрема шляхом сплати аліментів, і брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

Відповідно до частини другої статті 202 СК України, якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батьку у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає.

Окремі права зберігаються між батьками та їхніми дітьми навіть після смерті одного з них і пов'язані зі спадкуванням (книга 6 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)); зокрема, за приписами статті 1261 ЦК України батьки належать до першої черги спадкоємців за законом у разі смерті їх дітей.

У частині третій статті 1224 ЦК України передбачено, що не мають права на спадкування за законом батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини.

Також СК України надає батькам, які не були позбавлені батьківських прав стосовно своїх дітей, права та обов'язки щодо їхніх внуків і правнуків, зокрема право на їх виховання та спілкування (стаття 257 СК України), право на утримання та піклування з боку внуків, правнуків (стаття 264 СК України), право на спадкування за законом у порядку другої черги (стаття 1262 ЦК України).

У статті 166 СК України визначені правові наслідки позбавлення батьківських прав. Так, у частині першій наведеної статті передбачено, що особа, позбавлена батьківських прав: 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; 2) перестає бути законним представником дитини; 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми; 4) не може бути усиновлювачем, опікуном і піклувальником; 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування); 6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Зміст наведених законодавчих приписів зумовлює висновок про те, що, досягаючи повноліття, особа втрачає правовий статус дитини в розумінні закону, проте сімейні відносини між батьком/матір'ю та сином/дочкою після досягнення дитиною повноліття не припиняються, між ними зберігається правовий зв'язок як батьків та дитини. Це відповідно означає й існування між ними взаємних особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, які є чинними впродовж усього життя, а окремі з них – навіть після смерті одного з них.

Тож навіть після досягнення дитиною повноліття батьки, які не позбавлені батьківських прав стосовно такої дитини, зберігають певні права та обов'язки щодо неї, які ґрунтуються на їх кровному спорідненні. Із повноліттям дитини з'являються права батьків на утримання з боку повнолітніх сина/дочки та виникають відповідні кореспондуючі їм обов'язки. Батьки, не позбавлені батьківських прав, є спадкоємцями за законом своєї дитини.

Таке нормативне регулювання сімейних відносин між батьками та повнолітніми сином/дочкою є втіленням моральних засад суспільства, за яких батько та матір, які належно виконували свої обов'язки щодо власної дитини протягом тривалого часу (від народження і до досягнення дитиною повноліття), а в певних випадках навіть після досягнення повноліття), мають право на утримання від повнолітніх сина/дочки, а також на спадкування за законом.

Відповідно позбавлення матері чи батька батьківських прав стосовно їхньої дитини, за умови доведеності факту невиконання ними своїх батьківських обов'язків, унеможливує існування, зокрема, права на утримання та спадкування в майбутньому, і відповідатиме принципам розумності й справедливості.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вважає, що факт досягнення дитиною повноліття під час розгляду спору по суті та ухвалення відповідного судового рішення не може впливати на правовий результат вирішення справи судом, оскільки суд має оцінювати у сукупності факти виконання/невиконання батьками своїх обов'язків щодо дитини за період до її повноліття, які й стали підставою для звернення до суду з відповідним позовом.

Приписи СК України та інших законодавчих актів не містять заборони позбавлення батьківських прав стосовно сина/дочки після досягнення ними повноліття.

Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду зауважує, що досягнення дитиною повноліття під час розгляду цивільної справи судом не може бути самостійною підставою для відмови у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав.

Викладений підхід дозволить, зокрема, запобігти зловживанню відповідачами своїми процесуальними правами шляхом умисного затягування розгляду справи (чекаючи досягнення дитиною вісімнадцятирічного віку) та уникнути ситуацій, коли внаслідок дій суду через значне навантаження, тимчасову відсутність судді, зміну складу суду, наявність підстав для зупинення провадження у справі, ухвалення судом заочного рішення про позбавлення батьківських прав та перегляду надалі такого рішення за заявою відповідача зі спливом значного проміжку часу тощо, справа не буде розглянута до повноліття дитини.

При цьому сформульований підхід до вирішення описаної правової проблеми не обмежує відповідача у доведенні перед судом своїх заперечень проти позову про позбавлення його батьківських прав.

З наведених підстав Верховний Суд вважає помилковим висновок суду першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, про відмову у задоволенні позову про позбавлення батьківських прав лише з тієї підстави, що на час ухвалення рішення по суті спору дитина досягла повноліття, оскільки такий висновок не відповідає завданням цивільного судочинства, які полягають у справедливому та неупередженому вирішенні справ із метою ефективного захисту порушених прав, і не враховує необхідність першочергового забезпечення якнайкращих інтересів дитини.

З огляду на вказане, враховуючи, що суди першої та апеляційної інстанцій допустили порушення норм процесуального права, що унеможливило встановлення фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вважає, що касаційну скаргу слід задовольнити частково, оскаржені судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасувати, справу направити на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043621>.

Постанова Верховного Суду від 07.02.2024 у справі №455/307/22

28

Верховний Суд усупереч думці дитини та висновку органів опіки відмовив у задоволенні позову бабусі про позбавлення матері батьківських прав, оскільки мати вказувала, що хоче піклуватися про дитину та бажає її виховувати, хоч і неналежно виконувала свої батьківські обов'язки.

Враховуючи думку дитини, суди повинні розуміти, що малолітня дитина є вразливою до маніпуляцій зі сторони дорослих і певних ситуацій, а також враховувати всі обставини, що могли спричинити формування саме такого бажання в дитини, які могли виникнути під впливом зовнішніх факторів, яким вона через свій вік неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї.

Суд не взяв до уваги висновки органу опіки та піклування, оскільки такий висновок не містить відомостей щодо наявності виключних обставин, підтверджених належними та допустимими доказами, які б свідчили про свідоме нехтування відповідачем своїми обов'язками.

1. Обставини справи

У квітні 2022 року позивачка звернулася до суду з позовом до відповідачки, третя особа – орган опіки та піклування Старосамбірської міської ради Львівської області, про позбавлення батьківських прав.

Свої вимоги позивачка мотивувала тим, що вона є бабусею малолітнього хлопчика, мати якого у 2013 році залишила сім'ю і виїхала за кордон, а батько (син позивача) помер внаслідок тілесних ушкоджень, отриманих на війні.

Вказує, що рішенням Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 25 травня 2017 року шлюб між її сином та відповідачкою розірвано. З народження малолітній онук постійно проживав разом із нею та її покійним сином у житловому будинку, тоді як місцезнаходження матері дитини їй невідоме.

Стверджує, що, залишивши у ранньому віці свого сина, відповідач без поважних причин не виконує обов'язків щодо його виховання, не цікавиться станом здоров'я дитини, навчанням і фізичним розвитком, не проявляє батьківських почуттів, піклування та турботи.

Враховуючи викладене, позивачка просила суд позбавити відповідача батьківських прав щодо її дитини.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції у задоволенні позову позивачці відмовлено.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що самі лише доводи позивача про те, що відповідачка не піклується про свого сина, ухиляється від виконання батьківських обов'язків, не можуть бути достатніми підставами для позбавлення її батьківських прав, оскільки в судовому засіданні встановлено, що відповідач хоче піклуватися про дитину та бажає її виховувати.

У матеріалах справи відсутні беззаперечні докази винної поведінки та свідомого нехтування своїми обов'язками відповідачем, які б свідчили про її ухилення від виховання своєї дитини, тому з урахуванням встановлених обставин, зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд дійшов висновку про відмову в задоволенні позову.

При цьому суд не взяв до уваги висновки органу опіки та піклування про доцільність позбавлення відповідача батьківських прав щодо малолітнього сина та вважав його необ'єктивним, таким, що прийнятий лише зі слів позивача та без урахування якнайкращих інтересів дитини.

Постановою апеляційного суду апеляційну скаргу позивачки задоволено. Рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення про задоволення позовних вимог.

Позбавлено відповідачку батьківських прав щодо сина.

Постанову апеляційного суду мотивовано тим, що, виїхавши до Італії, відповідачка не брала належної участі у вихованні сина, не піклувалася про його фізичний і духовний розвиток, навчання, підготовку до самостійного життя, не забезпечувала необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, не спілкувалася із сином в обсязі, необхідному для його нормального самоусвідомлення; не виявляла інтересу до внутрішнього світу дитини, не створювала умов для отримання нею освіти.

На думку колегиї суддів, передання відповідачем посилок, періодичне, не щомісячне пересилання нею коштів на утримання сина, не може замінити материнські любов і турботу, яких так потребувала дитина, про що і зазначив у своїх поясненнях малолітній син, вказавши, що у нього в душі є образа на матір, яка з дитинства залишила його з батьком і бабусею, позбавивши його материнської любові та турботи, без яких він змушений був зростати.

Отже, залишивши дитину з раннього віку на проживання та виховання з батьком і бабусею, мати зі своєї власної волі самоусунулася від здійснення нею батьківських обов'язків, а періодичне пересилання коштів на утримання сина за відсутності безпосередньої участі у його вихованні, навчанні та розвитку, не може слугувати достатньою підставою вважати, що відповідач належно виконувала обов'язки щодо виховання дитини.

Крім цього, беззаперечно знаючи про війну в Україні, відповідач не намагалася створити синові безпечні умови проживання, не забрала його до себе в Італію, і, будучи надалі обізнаною про перебування дитини разом з бабусею в Польщі, не знайшла можливості з ним там зустрітися, поспілкуватися, морально його підтримати, не виявляла інтересу до внутрішнього світу та переживань дитини.

Після смерті батька дитини відповідач приїхала в Україну не з метою, щоб забрати сина в безпечне місце проживання, а задля оформлення пенсії у зв'язку із втратою годувальника.

Водночас після ухвалення рішення судом першої інстанції дитина надалі проживає разом із бабусею, безпосереднє спілкування між сином і матір'ю відсутнє, відповідач не бере участі у його вихованні, оскільки продовжує проживати в Італії. Матеріально дитина утримується за рахунок призначеної після смерті батька пенсії, тоді як банківську картку, на яку нараховується пенсія у зв'язку із втратою годувальника, відповідачка передала позивачу лише під час розгляду цієї справи.

Зазначені обставини у їх сукупності колегиї суддів розцінила як винне ухилення матері від виконання обов'язків щодо виховання сина.

На думку колегиї суддів, те, що до відповідача не застосовувалися заходи впливу у вигляді попередження з боку органів внутрішніх справ, притягнення до адміністративної відповідальності, бесіди, попередження з боку органу опіки та піклування, органів місцевого самоврядування, попередження про необхідність зміни ставлення до виховання дитини, не можуть бути підставою для відмови в задоволенні позову, оскільки застосування згаданих заходів не обов'язково має передувати вирішенню питання про позбавлення батьківських прав.

Посилання суду першої інстанції на те, що визначальною обставиною, яка має значення для вирішення цього спору, є інтереси дитини, а інтересам малолітнього сина відповідача найкраще відповідатиме збереження його зв'язків із сім'єю, у тому числі і з матір'ю, є безпідставними, оскільки такі висновки суду спростовуються матеріалами справи, поясненнями самого сина, який вважав за потрібне позбавити матір батьківських прав із тих підстав, що нею свідомо не виконуються обов'язки щодо його виховання.

Саме від відповідача залежало те, щоб проживати разом із сином, займатися його вихованням, розвитком і матеріальним забезпеченням, не перекладаючи весь тягар виховання на бабусю, проте матір фактично самоусунулася від виконання своїх батьківських обов'язків.

На думку колегиї суддів, перебування матері за межами України не може бути виправданням того, що вона не мала об'єктивної, незалежної від неї можливості виконувати обов'язки щодо виховання сина, оскільки виїхала на заробітки.

Одне лише бажання відповідача брати участь у вихованні сина, яке вона висловила в суді першої інстанції, не може вважатися проявом батьківського піклування, турботи, дійсного бажання брати участь у вихованні дитини, виконувати батьківські обов'язки, оскільки матір і надалі перебуває в Італії, а її син проживає разом із бабусею.

Не погоджуючись із позицією апеляційного суду, відповідачка вирішила оскаржити судові рішення до Верховного Суду.

2. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

З досягненням віку 10 років у дитини з'являється право не тільки бути вислуханою і почутою, але й право брати активну участь у вирішенні своєї долі, зокрема у питанні позбавлення своїх батьків чи одного з них батьківських прав.

Заслуханий у суді першої інстанції неповнолітній син, якому на час розгляду справи виповнилося 14 років, у присутності педагога суду пояснив, що його матір, відповідачка, не опікується ним, він із дитячих років постійно проживав зі своїми батьком та бабусею у житловому будинку, які піклувалися про нього. Висловив думку про позбавлення відповідача батьківських прав щодо нього.

Врахувавши висновок органу опіки та піклування і думку дитини, а також те, що відповідач не виконувала належно свої батьківські обов'язки, суд апеляційної інстанції дійшов висновку про позбавлення відповідачки батьківських прав щодо сина.

Колегія суддів не погоджується з такими висновками апеляційного суду, оскільки, враховуючи думку дитини, суди повинні розуміти, що малолітня дитина є вразливою до маніпуляцій зі сторони дорослих і певних ситуацій, а також враховувати всі обставини, що могли спричинити формування саме такого бажання в дитини, які могли виникнути під впливом зовнішніх факторів, яким вона через свій вік неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї. Сама собою озвучена думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав, з огляду на те, що думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, а тому при вирішенні спору, що стосується вкрай чутливої сфери правовідносин, суди повинні ґрунтовно дослідити та оцінити всі обставини справи, надати належну правову оцінку доказам: кожному конкретно взятому та у сукупності.

У спірних правовідносинах, які стосуються вкрай чутливої сфери та долі дитини, інтереси якої превалюють над формальним тлумаченням норм права, питання про застосування крайнього заходу впливу на батьків – позбавлення батьківських прав – слід вирішувати у контексті кожної конкретної справи без формального та уніфікованого підходу лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, що мають значення для вирішення спору, та вивчення і дослідження усіх доказів як у сукупності, так і кожного доказу окремо.

Тому, врахувавши те, що матір ніколи не втрачала інтересу до своєї дитини, у тому числі до участі у її вихованні, неодноразово забирала сина до себе в Італію та пропонувала йому залишитися разом з нею задля відновлення їхніх стосунків, а також те, що позивач не довела навмисного ухилення відповідача від виконання своїх обов'язків та її винної поведінки, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про відсутність підстав, передбачених частиною першою статті 164 СК України, для застосування до відповідача такого крайнього заходу, як позбавлення її батьківських прав.

При цьому суд першої інстанції обґрунтовано не взяв до уваги висновок органу опіки та піклування, оскільки такий висновок не містить відомостей щодо наявності виключних обставин, підтверджених належними та допустимими доказами, які б свідчили про свідоме нехтування відповідачем своїми обов'язками. Крім того, при його винесенні не враховано заперечення матері щодо позбавлення її батьківських прав.

Таким чином, оскільки поведінка відповідача загалом свідчить про її спроможність та волевиявлення виконувати свої природні материнські обов'язки, а також з урахуванням якнайкращих інтересів дитини, бажання матері брати участь у вихованні та спілкуванні із сином та з огляду на відсутність виключних підстав для позбавлення відповідачки батьківських прав, Верховний Суд у контексті конкретних обставин цієї справи погоджується з висновком суду першої інстанції про відмову в задоволенні позову про позбавлення відповідача батьківських прав.

Верховний Суд у цій справі дійшов висновку про обґрунтованість наведеної в касаційній скарзі підстави касаційного оскарження судового рішення, передбаченої пунктом 1 частини другої статті 389 ЦПК України.

Оскільки апеляційний суд не спростував належним чином обставин, встановлених судом першої інстанції, тобто фактично необґрунтовано переоцінив докази, які були оцінені цим судом з дотриманням вимог закону та з урахуванням обставин, на які посилалися сторони як на підставу своїх вимог і заперечень, то оскаржувана постановка апеляційного суду підлягає скасуванню із залишенням у силі рішення суду першої інстанції з підстав, передбачених статтею 413 ЦПК України.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням:

<https://revestr.court.gov.ua/Review/117373782>

2.1.6. Справи щодо видання обмежувальних приписів

Постанова Верховного Суду від 05.03.2024 у справі №447/3095/22 (провадження №61-8149св23)

Сам собою факт наявності термінових заборонних приписів стосовно кривдника не може бути безумовною підставою для застосування спеціального заходу у вигляді обмежувального припису.

1. Обставини справи

У грудні 2022 року заявниця звернулася до суду із заявою про видання обмежувального припису стосовно колишнього чоловіка.

Заява мотивована тим, що заявниця проживає разом із колишнім чоловіком у квартирі, яка належить їм на праві спільної часткової власності. Шлюб між сторонами розірвано в 2010 році на підставі рішення суду.

Незважаючи на розірвання шлюбу, колишній чоловік робить наклепи стосовно заявниці, регулярно вчиняє домашнє насильство, погрожує фізичною розправою, чинить постійний психологічний тиск, внаслідок чого заявниця регулярно викликає працівників поліції.

Поліцейські неодноразово застосовували до колишнього чоловіка термінові заборонні приписи, а саме 07.12.2020, 17 та 20.10.2022 та 15.11.2022.

Заявниці вказувала, що станом на момент подання заяви про видання обмежувального припису у суді перебуває справа про притягнення до адміністративної відповідальності колишнього чоловіка за статтею 173-2 КУпАП.

Посилаючись на зазначені обставини, заявниця просила суд винести обмежувальний припис, яким визначити заходи тимчасового обмеження прав останнього, заборонивши йому на шість місяців перебувати в місці її проживання та наблизитися на 50 м до місця її проживання (перебування).

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, відмовлено у задоволенні заяви про видання обмежувального припису.

Рішення судів обґрунтовані тим, що заявницею не підтверджено належними та допустимими доказами здійснення колишнім чоловіком упродовж тривалого часу насильницьких дій психологічного характеру стосовно неї. Сам собою факт наявності термінових заборонних приписів стосовно кривдника не може бути безумовною підставою для застосування спеціального заходу у вигляді обмежувального припису. Апеляційний суд звернув увагу про неможливість допущення порушення прав чоловіка на право користування квартирою, яка є його єдиним житлом.

Апеляційний суд вказав, що у межах цієї справи заявником не доведено наявності підстав для застосування заходу втручання у право на мирне володіння майном і обмеження права заінтересованої особи на житло, співвласником якого він є і місце його проживання в якому зареєстроване, оскільки не доведено необхідності забезпечення безпеки заявниці шляхом встановлення судом обмежувального припису у порядку, визначеному Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», як і не доведено, що таке втручання в права і свободи особи є пропорційним.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Протидія насильству у сім'ї є одним з важливих напрямів суспільного розвитку. Вона розглядається не лише як соціальна проблема, а, насамперед, як проблема захисту прав людини і перш за все прав жінок. При здійсненні насильства у сім'ї відбувається порушення прав і свобод конкретної людини, що вимагає втручання з боку держави і суспільства. Невжиття своєчасних обмежувальних заходів щодо кривдника може призвести надалі до завдання шкоди здоров'ю потерпілої від насильства у сім'ї.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює спірні правовідносини у вказаній сфері, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено, що видання обмежувального припису є заходом впливу на кривдника, який може вживатися лише в інтересах постраждалих осіб та у разі настання певних факторів та ризиків.

Під час вирішення питання про наявність підстав для видання обмежувального припису суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві.

У цій справі на підтвердження своїх вимог заявниця надала суду копію заяви начальнику місцевого відділу поліції, а також копії термінових заборонних приписів стосовно колишнього чоловіка.

З наданих заявницею доказів вбачається, що колишнє подружжя проживає за однією адресою та у них склалися конфліктні відносини.

У термінових заборонних приписах відсутні відомості про вчинення фізичного або будь-якого іншого насильства стосовно заявниці. Приписи містять інформацію щодо конфлікту між заявницею та заінтересованою особою (сварки, нецензурна лайка).

Будь-яких інших доказів на підтвердження вчинення психологічного чи будь-якого іншого насильства матеріали справи не містять.

Заявницею не надано суду доказів того, що колишній чоловік притягався до адміністративної чи кримінальної відповідальності за фактами насильства в сім'ї

Встановивши, що у порушення вимог статей 12, 81 ЦПК України заявниця не надала суду належних і допустимих доказів на підтвердження фактів вчинення заінтересованою особою психологічного насильства стосовно неї, а також ризиків настання насильства у майбутньому та врахувавши, що заявниця не довела обставини, на які посилалася як на підставу своїх вимог, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, обґрунтовано відмовив у задоволенні заяви про видання обмежувального припису.

При цьому апеляційний суд зазначив, що сам собою факт наявності термінових заборонних приписів стосовно кривдника не може бути безумовною підставою для застосування спеціального заходу у вигляді обмежувального припису стосовно заінтересованої особи, а також обґрунтовано звернув увагу на неможливість допущення порушення права колишнього чоловіка на користування квартирою, яка є його єдиним житлом.

У межах цієї справи заявниця не довела наявності підстав для застосування заходу втручання у право на мирне володіння майном і обмеження права заінтересованої особи на житло, співвласником якого є колишній чоловік заявниці і місце його проживання в якому зареєстроване, оскільки не доведено необхідність забезпечення безпеки заявниці шляхом встановлення судом обмежувального припису у порядку, визначеному Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», як і не доведено, що таке втручання у права і свободи колишнього чоловіка є пропорційним.

Враховуючи наведене, встановивши відсутність підстав для скасування судових рішень, Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а оскаржені судові рішення без змін.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://revestr.court.gov.ua/Review/117555026>.

Постанова Верховного Суду від 06.03.2024 у справі №201/8276/23 (провадження №61-207св24)

Щодо тверджень про те, що внаслідок ухвалення рішення судами про видання обмежувального припису шляхом заборони кривднику протягом 6 (шести) місяців з дня ухвалення рішення суду перебувати у місці проживання заявниці він не матиме доступу до квартири, яку вважає об'єктом права спільної сумісної власності, то колегія суддів зауважує, що у цьому конкретному випадку тимчасове обмеження права доступу кривдника до житла, яке він вважає своїм, встановлене судами з метою забезпечення безпеки постраждалої особи, що є легітимним і пропорційним заходом втручання у права та свободи особи.

1. Обставини справи

У липні 2023 року заявниця звернулася до суду із заявою про видання обмежувального припису стосовно свого чоловіка.

Заява мотивована тим, що протягом останніх трьох місяців відносини у сім'ї погіршилися, чоловік почав застосовувати до заявниці психологічне насильство, яке виражалось у систематичних образах і приниженнях.

Крім того, 16.07.2023 він вчинив відносно заявниці домашнє насильство фізичного характеру, у зв'язку із чим вона звернулася до органів поліції та отримала висновок судово-медичного експерта про тілесні ушкодження.

16.07.2023 відносно чоловіка складений терміновий заборонний припис, яким зобов'язано його залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, заборонено входити та перебувати в місці проживання (перебування) постраждалої особи та заборонено в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. Припис винесено строком на 1 добу.

18.07.2023 заявниця виявила, що її чоловік змінив замок у вхідних дверях у належній їй на праві власності квартирі, у зв'язку із чим вона викликала слідчу оперативну групу для документування факту незаконного проникнення до житла та заміну замків у вхідних дверях квартири.

У зв'язку з агресивною поведінкою чоловіка заявниця побоюється за своє життя, тому просила видати обмежувальний припис стосовно нього, яким визначити заходи тимчасового обмеження його прав і покласти на нього обов'язки, а саме заборонити перебувати у місці проживання заявниці та встановити строк дії обмежувального припису шість місяців.

2. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій

Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін постановою апеляційного суду, заяву про видання обмежувального припису задоволено.

3. Позиція Верховного Суду та нормативно-правове обґрунтування

Основним нормативно-правовим актом, який регулює спірні правовідносини, є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Цей Закон визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства.

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 24 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» до спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству належить обмежувальний припис стосовно кривдника.

Видання обмежувального припису є заходом впливу на кривдника, який може вживатися в інтересах постраждалих осіб та у разі настання певних обставин і наявності ризиків.

Під час вирішення заяви про видання обмежувального припису суди мають надавати оцінку всім обставинам і доказам у справі, вирішувати питання про дотримання прав та інтересів дітей і батьків, а також забезпечити недопущення необґрунтованого обмеження прав у разі безпідставності та недоведеності вимог заяви. Також суди мають встановлювати, яким формам домашнього насильства піддавався заявник, та оцінювати ризики продовження у майбутньому домашнього насильства у будь-якому його прояві.

Обмежувальний припис використовується як ефективний спосіб захисту від вчинення дій з домашнього насильства, однією з характеристик якого є повторюваність.

Підставою звернення до суду із заявою про видання обмежувального припису заявниця вказала те, що її чоловік систематично чинить відносно неї психологічне та фізичне насильство.

Суди встановили, що 16.07.2023 відносно чоловіка складений терміновий заборонний припис стосовно кривдника, яким зобов'язано його залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи, заборонено входити та перебувати в місці проживання (перебування) постраждалої особи та заборонено в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою.

Висновком спеціаліста судово-медичного експерта від 20.07.2023 щодо обстеження заявниці встановлено, що у неї виявлені тілесні ушкодження: синці обох нижніх кінцівок, садна правого плеча, що спричинені від дії тупого (тупих) твердого предмета (предметів), у термін, на який вказує обстежена, тобто 16.07.2023.

Задовольняючи заяву, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для видання обмежувального припису щодо чоловіка, оскільки наведені заявницею обставини містять ознаки застосування щодо неї заінтересованою особою психологічного та фізичного насильства в розумінні Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Суд зробив висновок про необґрунтованість доводу касаційної скарги про те, що на порушення норм процесуального права суди попередніх інстанцій прийняли висновок судово-медичного експерта, у якому відсутня вказівка про те, що експерт обізнаний про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок, і те, що висновок підготовлено для подання до суду, оскільки цей висновок є висновком спеціаліста, на якого не покладається обов'язок вказувати про його обізнаність щодо кримінальної відповідальності за завідомо неправдивий висновок.

Щодо тверджень у касаційній скаргі про те, що внаслідок ухвалення рішення судами про видання обмежувального припису шляхом заборони кривднику протягом 6 (шести) місяців з дня ухвалення рішення суду перебувати у місці проживання заявниці, він не матиме доступу до квартири, яку вважає об'єктом права спільної сумісної власності, то колегія суддів зауважує, що у цьому конкретному випадку тимчасове обмеження права доступу кривдника до житла, яке він вважає своїм, встановлене судами з метою забезпечення безпеки постраждалої особи, що є легітимним і пропорційним заходом втручання у права та свободи особи.

Враховуючи вищенаведене, Верховний Суд касаційну скаргу залишив без задоволення, а рішення суду першої інстанції та постанову апеляційного суду – без змін.

Постанови Верховного Суду, на які варто звернути увагу: від 16.11.2022 у справі №127/9600/22; від 09.03.2023 у справі №711/3693/22.

Детальніше з текстом постанови можна ознайомитися за посиланням: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117473194>.

2.2. Практика Європейського суду з прав людини

ISMAYILZADE v. Azerbaijan (№17780/18)

32

Обставини справи

Заявниця, Leyla Miryagub gizi Ismayilzade, яка є громадянкою Азербайджану 1990 року народження і проживає в місті Баку, 28 вересня 2016 року звернулася до Yasamal District Registration Department (районний відділ реєстрації (далі — Департамент реєстрації)), який належить до структури Міністерства юстиції, з проханням зареєструвати «bülfzlabbas» як ім'я її сина, який народився 25 липня 2016 року. 3 жовтня 2016 року в задоволенні клопотання заявниці було відмовлено. Після цього заявниця ще кілька разів намагалася зареєструвати для свого сина ім'я «bülfzlabbas» (ашійтське ім'я) або варіанти цього імені, однак органи влади відмовили на тій підставі, що зазначене ім'я не було в списку, затвердженому НАН Азербайджану. Крім того, суд першої інстанції постановив, що через відмову державних органів Азербайджану реєструвати обране ім'я, називати ним дитину буде не у її інтересах.

4 травня 2017 року заявниця звернулася до того самого органу з проханням зареєструвати ім'я «Abbas» для її сина. 10 травня 2017 року клопотання було задоволено. Рішенням від 16 серпня 2017 року the Baku Court of Appeal (Апеляційний суд міста Баку) відхилив апеляцію заявниці, зазначивши, що Департамент реєстрації діяв у межах своїх дискреційних повноважень і навіть причини своєї відмови зареєструвати запитане ім'я.

22 вересня 2017 року заявниця подала касаційну скаргу, стверджуючи, що вона та її чоловік дотримувалися шіїтської гілки ісламу, тому ім'я, яке вони обрали для свого сина, було пов'язане з ім'ям історичної особи в ісламі та було поширене в країнах, де панувала шіїтська гілка. Вона стверджувала, що з огляду на зазначене, їх бажання назвати сина «bülfzlabbas» було «цілком природним» та що апеляційний суд не довів, що ця назва суперечить фонетиці чи вимові азербайджанської мови або її синтаксису.

29 листопада 2017 року Верховний Суд відхилив касаційну скаргу заявниці як необґрунтовану, вказавши, що оскільки на її прохання ім'я «Abbas» вже було зареєстровано як ім'я її сина, то права дитини згідно зі статтею 26.1 Цивільного кодексу та статтею 53.1 Сімейного кодексу, а також права батьків згідно зі статтями 53.2 і 166.2 Сімейного кодексу були дотримані. Тому Суд зробив висновок, що позов заявниці, який більше не стосувався імені її дитини, а зміни вже зареєстрованого імені, не міг бути задоволений. Заявниця, посилаючись на статтю 8 Конвенції, скаржилася на відмову органів влади зареєструвати обране нею ім'я для свого сина до ЄСПЛ. Вона надала аргументи, подібні до тих, що висувалися в її апеляційних скаргах до національних судів, а також стверджувала, що реєстрація імені її сина як «Abbas» спричинила «деякі проблеми для них, як для батьків» і змусила її «щодня відчувати тривогу».

Заявниця також стверджувала, що у своєму запиті від 4 травня 2017 року вона вказувала, що їй довелося зареєструвати дитину на ім'я «Abbas», для того, щоб вивезти її закордон для лікування. Вона надала копії відповідних сторінок із паспорта дитини, які свідчили про те, що дитина була доставлена до Ірану 31 жовтня та 18 листопада 2017 року, але жодної інформації чи документів щодо передбачуваного лікування нею подано не було.

Оцінка Суду

Першочергово ЄСПЛ нагадав, що межі між позитивними та негативними зобов'язаннями держави за статтею 8 Конвенції не піддаються точному визначенню. Суд постановив, що не будь-яке регулювання імен обов'язково становитиме втручання. Водночас зобов'язання змінити своє ім'я буде розглядатися як втручання, а відмова дозволити особі прийняти нове ім'я не обов'язково вважатиметься втручанням. Проте застосовні принципи схожі. Зокрема, в обох контекстах необхідно враховувати справедливий баланс між конкуруючими інтересами (див. рішення у справі Johansson v. Finland, №10163/02, § 28, 6 вересня 2007 року, § 29; Golemanova v. Bulgaria, №11369/04, §§ 38–39, від 17 лютого 2011 року; та Garnaga v. Ukraine, №20390/07, § 37, від 16 травня 2013 року).

Суд повторює, що при зважуванні різних інтересів, про які йдеться, слід враховувати, з одного боку, право заявниці обирати ім'я для своєї дитини, а з іншого – суспільний інтерес у регулюванні вибору імен (Heidecker-Tiemann v. Germany (ухв.), №31745/02, від 6 травня 2008 року, та Kyazim v. Bulgaria, №39356/17, § 29, від 16 листопада 2021 року).

Щодо суспільних інтересів Суд раніше визнав, що необхідно приділяти належну увагу інтересам дитини і що захист дитини від невідповідного імені (таких як смішні або химерні імена) відповідає суспільним інтересам. Суд також визнав, що збереження національної практики присвоєння назв можна вважати суспільним інтересом (див. згадане вище рішення у справі Johansson, § 36). Далі Суд повторив, що його завдання полягає не в тому, щоб підміняти собою компетентні національні органи у визначенні найбільш відповідної політики щодо регулювання імен у державі, а радше у тому, щоб перевірити відповідно до Конвенції, чи відмова національних органів влади зареєструвати таке ім'я у державі може становити порушення прав заявника, гарантованих статтею 8 Конвенції (порівняйте Stjerna v. Finland, від 25 листопада 1994 року, § 39, Series A №299-B; Mentzen v. Latvia (ухв.), №71074/01, ECHR 2004-XI; Henry Kismoun v. France, №32265/10, § 28, від 5 грудня 2013 року; та Künsberg Sarre v. Austria, №19475/20 та 3 інші, § 53, від 17 січня 2023 року).

ЄСПЛ зазначив, що у цій справі Департамент реєстрації відмовив у реєстрації імені, обраного заявницею, посилаючись на положення національного законодавства. Суд першої інстанції також послався на деякі із законодавчих положень і постановив, що відповідне ім'я не відповідає найкращим інтересам дитини.

Суд зазначив, що після рішення суду першої інстанції заявниця подала запит на реєстрацію імені «Abbas» як імені її сина, який був задоволений відповідним органом. Однак, незважаючи на реєстрацію цього імені, заявниця подала апеляцію на рішення суду першої інстанції, яку було відхилено апеляційним судом з мотивів, аналогічних тим, що були надані судом нижчої інстанції. Після цього заявниця подала касаційну скаргу, вперше стверджуючи, що ім'я «bülfzlabbas» було пов'язане з її релігійними переконаннями та що воно не суперечило особливостям азербайджанської культури.

Однак ЄСПЛ зауважив, що Верховний Суд відхилив касаційну скаргу заявниці, аргументуючи це тим, що ім'я «Abbas» уже було зареєстровано, як ім'я дитини за власним бажанням заявниці. ЄСПЛ зазначив, що хоча у своїх зауваженнях до Суду заявниця і стверджувала, що їй довелося зареєструвати ім'я «Abbas», як ім'я свого сина, оскільки їй потрібно було доставити його до Ірану для медичного огляду, проте з матеріалів справи не вбачається, що вона будь-коли згадувала цей аргумент у своїх скаргах до апеляційного та касаційного судів, а також під час слухання в апеляційному суді. Хоча ЄСПЛ звертає увагу, що ім'я дитини було зареєстроване, як «Abbas» згідно з рішенням суду першої інстанції. Крім того, ЄСПЛ звертає увагу, що хоча заявниця і надала Суду копію паспорта дитини, де вказано дати двох поїздок до Ірану, разом з тим жодної інформації чи документів щодо медичного огляду надано не було.

Також заявницею не було надано Суду копію її запиту від 4 травня 2017 року, адресованого відповідному органу реєстрації, в якому вона стверджувала, що пояснила цю ситуацію. Суд вказав, що у цій справі заявниця, представлена адвокатом, мала змогу подати свою скаргу до трьох судових інстанцій, які розглянули її вимоги та обґрунтували свої рішення. Як зазначалося вище, хоча суди першої та апеляційної інстанції визнали, що спірне ім'я не відповідає найкращим інтересам дитини, Верховний Суд відхилив касаційну скаргу заявниці, вважаючи, що дитині уже було надано ім'я та вказано відповідну процедуру подання запиту на зміну цього імені. У Суді заявниця не пояснила, чому вона продовжувала провадження, про яке йде мова, замість того, щоб використати відповідну процедуру зміни вже зареєстрованого імені своєї дитини, а також не стверджувала, що такий спосіб дій був би недоречним у її ситуації.

Отже, беручи до уваги вказані обставини та за відсутності будь-яких обґрунтованих аргументів на користь протилежного, а також беручи до уваги широку свободу розсуду, якою користуються держави у цій сфері, Суд не знайшов підстав сумніватися в зроблених національними органами влади висновках. Таким чином, ЄСПЛ дійшов висновку, що порушення статті 8 Конвенції у цій справі не було.

Висновок

Відсутність порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного та сімейного життя).

Обставини справи

Заявниця, Annick Cherrier, є громадянкою Франції, яка народилася в 1952 році, проживає в місті Нумеа (Нова Каледонія). Через кілька місяців після свого народження заявницю було усиновлено, про що вона дізналася лише у 2008 році, після смерті другого з прийомних батьків. Того ж року заявниця звернулася до СНАОР, щоб дізнатися причини її залишення та хто були її біологічними батьками. Зокрема, заявниця поставила питання про національність матері, історію хвороби її сім'ї та наявність у неї біологічних братів і сестер. СНАОР розглянула це питання та знайшла інформацію про біологічну матір (прізвище, ім'я, місце та дата народження, опис зовнішності) та батька заявниці (прізвище, ім'я, вік, опис зовнішності). Вона також отримала наказ про усиновлення заявниці та інформацію про причини відмови батьків від неї: «молода жінка (вік невідомий) не заручена, і він (її наречений) хоче одружитися лише в тому випадку, якщо вона відмовиться від дитини». СНАОР своїми зусиллями вдалося встановити особу матері, яка відповідно до статті L. 147-6 Кодексу соціального захисту та сім'ї, заявила, що бажає зберегти свою особу в таємниці «(тоді) і після смерті». Мати також підтвердила СНАОР особу рідного батька та відповіла на питання, які цікавили заявницю. Листом від 16 квітня 2009 року заявниця звернулася до СНАОР з проханням повторно зв'язатися з її рідною матір'ю з метою з'ясування додаткових питань.

15 червня 2009 року заявниця подала клопотання про проведення наступних розслідувань для встановлення місцезнаходження її рідного батька. За результатами роботи СНАОР встановлено особу, прізвище, ім'я, по батькові і вік відповідав зазначеним у справі заявниці. Ним виявився досить літній на час подій чоловік, який не визнав батьківства і зажавав зберегти конфіденційність інформації щодо нього, у тому числі після його смерті. У вересні 2010 року, а згодом у лютому 2012 року заявниця повторила свої запити на доступ до відомостей про особу її рідної матері.

Листом від 29 вересня 2010 року СНАОР повідомив заявницю, що, хоча її мати все ще може змінити свою думку, однак це не дозволяє ігнорувати її відмову від конфіденційності її особи. У листі від 6 березня 2012 року СНАОР відмовився розкрити інформацію про особу, яка була матір'ю заявниці. Рішенням від 30 вересня 2015 року адміністративний суд Нової Каледонії відхилив твердження заявниці про те, що СНАОР не вжила усіх можливих заходів для надання їй доступу до інформації про її походження та відхилив її заяву про скасування рішення від 6 березня 2012 року. 30 січня 2018 року Паризький адміністративний апеляційний суд (Le tribunal administratif (TA) de Nouvelle-Calédonie) відхилив її апеляцію на це рішення.

Згодом, 16 жовтня 2019 року, Conseil d'État відхилила її касаційну скаргу. Посилаючись на статтю 8 Конвенції (право на повагу до приватного та сімейного життя), заявниця скаржилася до ЄСПЛ на те, що СНАОР відмовилася розкрити особу її біологічної матері, стверджуючи, що таким чином було порушено її право на доступ до інформації про своє походження.

Оцінка Суду

Суд нагадав, що стаття 8 Конвенції захищає право на ідентичність та особистий розвиток. Цьому розвитку сприяє встановлення деталей своєї ідентичності як людини та життєво важливий інтерес, захищений Конвенцією, в отриманні інформації, необхідної для з'ясування правди про важливий аспект особистої ідентичності, наприклад, про особу батьків (див. рішення у справах Odièvre c. France, №42326/98, CEDH 2003-III, § 29, від 13 лютого 2003 року, Godelli c. Italie, №33783/09, від 25 вересня 2012, року § 45, Çarın c. Turquie, №44690/09, §§ 33 та 34, від 15 жовтня 2019 року, Voljević c. Serbie, №47443/14, § 28, від 16 червня 2020 року). Народження, а особливо обставини народження, належать до приватного життя дитини, а згодом і дорослого, яке гарантується статтею 8 Конвенції (див. згадане вище рішення у справі Godelli c. Italie, №33783/09, від 25 вересня 2012 року, § 46). Інтерес особи до знання свого походження не зникає з віком (див. у цьому ж рішенні у справі Godelli c. Italie, №33783/09, від 25 вересня 2012 року, § 69) (пункт 50 рішення).

Основною метою статті 8 Конвенції є захист особи від свавільного втручання з боку органів державної влади в приватне та сімейне життя. До цього негативного зобов'язання можна додати позитивні зобов'язання, властиві ефективній повазі до приватного або сімейного життя. Вони можуть передбачати вжиття заходів, спрямованих на повагу до приватного життя навіть у стосунках між особами. Водночас межа між позитивними та негативними зобов'язаннями держави не піддається точному визначенню. Разом з тим ці принципи можна порівняти. Зокрема, в обох випадках необхідно враховувати справедливий баланс між конкуруючими інтересами; так само в обох випадках держава має певну свободу розсуду (див. рішення у справі Mikulić c. Croatie, №53176/99, від 7 лютого 2002 року § 40, CEDH 2002-I, C.E. et autres c. France, №29775/18 та №29693/19, § 83, від 24 березня 2022 року) (пункт 51 рішення).

При визначенні обсягу свободи розсуду, які надаються державі у справі, що викликає питання згідно зі статтею 8 Конвенції, необхідно брати до уваги низку факторів. Коли на карту поставлено особливо важливий аспект існування чи ідентичності особи, свобода розсуду, що залишається за державою, зазвичай обмежена. З іншого боку, якщо серед держав – членів Ради Європи немає консенсусу щодо відносної важливості інтересу, про який ідеться, або щодо найкращих засобів його захисту, зокрема коли справа порушує делікатні моральні чи етичні питання, межі розсуду у таких випадках є широкими. Як правило, воно також є широким, коли держава повинна знайти баланс між конкуруючими приватними та публічними інтересами або між різними правами, захищеними Конвенцією, між якими наявна суперечність (див. рішення у справі S.H. et autres c. Autriche [GC], №57813/00, § 94, CEDH 2011, CE et autres, précité, § 85) (пункт 52 рішення).

Застосування загальних принципів у цій справі

Щодо питання про негативне чи позитивне зобов'язання ЄСПЛ зазначає, що сторони прямо не вирішили це питання, але Уряд визнає, що мало місце втручання в приватне життя заявниці (пункт 56 рішення). Суд зі свого боку нагадує, що основною метою статті 8 Конвенції є захист особи від свавільного втручання державних органів (див., наприклад, рішення у справі Drelon c. France, №3153/16 та 27758/18, § 85, від 8 вересня 2022 року). У цьому випадку він зазначив, що СНАОР є державною установою, яка перебуває під наглядом міністра із соціальних справ (політики). Крім того, він зазначає, що стаття L. 147-6 CASF передбачає, що СНАОР повідомляє матір, «якщо не було явного вияву бажання зберегти таємницю, після перевірки, як у цьому випадку, бажання зацікавленої сторони». Ця стаття допускає збереження таємниці, що лежить в основі порушення права на доступ до джерела, на яке скаржилася заявниця. Отже, Суд вважав, що рішення СНАОР не повідомляти заявниці про особу її біологічної матері та протидіяти бажанням останньої має розглядатися з погляду негативних зобов'язань (пункт 57 рішення). Для того щоб визначити, чи призвело це втручання до порушення права заявниці на повагу до приватного життя, Суд мав перевірити, чи було це рішення виправдано відповідно до пункту 2 цієї статті, тобто чи було воно передбачене законом і необхідним у демократичному суспільстві для досягнення будь-якої із законних цілей, перелічених у статті 8 Конвенції (пункт 58 рішення). Втручання було передбачено статтею L. 147-6 CASF і переслідувало принаймні одну із законних цілей, перелічених у пункті 2 статті 8 Конвенції: захист прав і свобод інших осіб, зокрема прав і свобод біологічної матері (пункт 59 рішення).

Залишалось визначити, чи було це втручання пропорційним зазначеній меті після визначення обсягу свободи розсуду, наданої державі в цій справі (пункт 60 рішення). ЄСПЛ вказав, що відмова СНАОР, заснована на зобов'язанні поважати бажання біологічної матері, становила втручання в приватне життя заявниці. Щоб визначити, чи це втручання порушило право заявниці на повагу до її приватного життя, Суд мав розглянути чи було рішення відповідно до закону та чи було воно необхідним у демократичному суспільстві.

Стосовно національного законодавства

Суд зазначив, що законодавча реформа 2009 року завершила систему, запроваджену у 2002 році, згідно з якою конфіденційність особи матері могла бути знята.

Було скасовано загальну відмову у задоволенні позовів про встановлення материнства, поданих дітьми з тим, аби будь-яка така дитина, яка дізналася про особу своєї матері, могла порушити провадження про встановлення законних відносин між матір'ю та дитиною. Суд також зазначив, що 16 травня 2012 року Конституційна рада визнала систему анонімних народжень сумісною з Конституцією, ґрунтуючи своє рішення на конституційних вимогах захисту здоров'я та вважаючи, що система повинна бути такою, щоб забезпечити задовільний баланс між «інтересами матері та дитини».

Насамперед ЄСПЛ знову підтвердив своє визнання того, що права та інтереси, про які йде мова, стосуються двох дорослих людей, кожен з яких наділений своєю власною волею, яку нелегко узгодити.

По-друге, у рішеннях у справах (див. рішення *Odièvre v. France*, №42326/98, CEDH 2003-III, від 13 лютого 2003 року та *Godelli v. Italy*, №33783/09, від 25 вересня 2012 року) Суд не оскаржував здатність відповідних держав продовжувати дозволяти жінкам народжувати анонімно. Разом з тим він дійшов висновку, що така система анонімності має бути врівноважена процедурою відмови від конфіденційності особи матері за умови її згоди, а також процедурою запиту на доступ до інформації, яка не ідентифікує походження дитини.

По-третє, внаслідок вищевикладеного Суд не вбачив підстав ставити під сумнів, встановлений національними органами баланс прав у цій справі. ЄСПЛ зазначив, що СНАОР зібрала певну кількість неідентифікуючої інформації, яку вона надала заявниці, що дозволило останній зрозуміти обставини свого народження. ЄСПЛ також підкреслив, що справа заявниці розглядалася в національних судах, де вона мала можливість представити свої аргументи в межах змагального процесу. Зрештою, він зазначив, що *Conseil d'État*, посилаючись на рішення законодавця не дозволяти беззастережну відмову від конфіденційності особи, обґрунтував своє рішення посиленням на мету впровадженої законодавчої реформи 2002 року. Зокрема, ця реформа була спрямована на досягнення компромісу між правами та інтересами, що поставлені на карту, шляхом встановлення процедури примирення для полегшення доступу до інформації про своє походження, не ігноруючи при цьому бажання або рішення матері.

Таким чином, Суд встановив, що Держава не вийшла за межі своєї свободи розсуду і що справедливий баланс між правом заявниці на з'ясування свого походження та правами й інтересами її біологічної матері щодо збереження анонімності не був порушений. Із цього випливало, що не було порушення статті 8 Конвенції.

Висновок

Відсутність порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). Рішення в цій справі ухвалено Палатою 30 січня 2024 року та набуде статусу остаточного відповідно до пункту 2 статті 44 Конвенції.

Джерело: Огляд рішень Європейського суду з прав людини (січень – лютий 2024 року) / Відп. за вип.: О. Ю. Тарасенко, Д. П. Мордас, Р. Ш. Бабанли. Київ, 2024. – 143 с.
<https://cutt.ly/yeqCktXK>

III. ПУБЛІКАЦІЇ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ КОМІТЕТУ

3.1. Дисертації

Князева Ю. А. «Адміністративно-правове регулювання влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України» дата захисту 29.03.2024.

Місце захисту: Запорізький національний університет.

Автореферат:

https://phd.znu.edu.ua/page/aref/01_2024/Kniazieva_avtoreferat.pdf

Дисертація:

https://phd.znu.edu.ua/page/dis/01_2024/Kniazieva.pdf.

Тичина Д. М. «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади запобігання домашньому насильству в Україні», дата захисту 01.02.2024

Місце захисту: Національна академія внутрішніх справ.

Автореферат: https://www.naiu.kiev.ua/files/spec-vchena-rada/srd_26_007_03/2024/referat_tychyna_dm.pdf

Дисертація:

<https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/dda372da-77f4-4516-a541-f987ec73ed83/content>

Степаненко О. В. «Теорія і практика кримінально-правової охорони особи від домашнього насильства», дата захисту 17.11.2023

Місце захисту: Національний університет "Одеська юридична академія".

Автореферат:

<https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/784ca5d6-070d-45f4-aaff-ff26e0c7214e/download>

Дисертація: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/efcc61bd-aff4-4851-a33e-1445bdeb8a35/download>

3.2. Публікації, які не належать до розряду наукових

Анастасія Присяжнюк «Розірвання шлюбу: 5 обставин, які варто знати, коли йдеш до суду»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/8972-rozirvannya-shlyubu-5-obstavin-yaki-var-to-znati-koli-idesh-do-sudu.html>

Ольга Розгон «Усунення перешкод у користуванні житлом шляхом виселення членів сім'ї співвласника»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/8939-usunennya-pereshkod-u-koristuvanni-zhitlom-shlyahom-viselennya-chleniv-simi-spivvlasnika.html>

Вікторія Поліщук «Звільнення з військової служби за сімейними обставинами: 7 судових рішень грудня»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/8691-zvil-nennya-z-viys-kovoi-sluzhbi-za-simejinimi-obstavinami-7-sudovih-rishen-grudnya.html>

Ольга Розгон «Досягнення дітьми повноліття та стягнення аліментів: аналіз судової практики»

Посилання: <https://unba.org.ua/publications/8714-dosyagnennya-dit-mi-povnolittya-ta-styagnennya-alimentiv-analiz-sudovoi-praktiki.html>

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

Ми дуже цінуємо ваш час, тому хочемо поінформувати про **телеграм канал НААУ**, на якому лише актуальні новини та заплановані заходи – <https://t.me/InfoUNBA>

Також у вас є можливість першими дізнаватися про всі акредитовані навчальні заходи, цікаві статті колег та огляд правових позицій ВС за допомогою телеграм каналу **Вищої школи адвокатури НААУ** – <https://t.me/hsaorgua>